

MOSONY LIPÓT – TÖRTÉNETI KUTATÁS ÉS
MAGYAR KULTÚRPOLITIKA KONSTANTINÁPOLYBAN
1914–1916

Mosony Lipót¹ neve még a magyar orientalisztika tudománytörténetében jártas kutatóknak is lényegében ismeretlenül csengett egészen a közelmúltig, pedig ő volt az, akit a rendkívül termékeny konstantinápolyi történeti kutatásokat végző, és tragikus hirtelenséggel elhunyt Karácson Imre utódjaként küldtek ki a magyar kultúrpolitikusok a török fővárosba. Karácson tevékenysége jelentette az első világháború végéig a 19. század második felében megkezdődött isztambuli magyar történeti forrásfeltáró kutatások csúcspontját, amely számos forráskiadványban öltött testet.² A rendszeres levéltári kutatások legfontosabb szorgalmazója és szervezője a történész, balkanológus Thallóczy Lajos volt, aki egyben nagy hatással bírt a Monarchia Balkán-politikájára is.³ Thallóczy azonban az általa kiválasztott tudósokat nemcsak tudományos kutatásokra ösztönözte, hanem a vezető török körökkel való jó kapcsolat kiépítésére, valamint hangsúlyozottan magyar kultúrpolitikai célok megvalósítására is felhasználta. Karácson halála után – valószínűleg a Balkán-háborúk miatt – egy újabb kiküldetés ügye egy időre lekerült a napirendről, de 1913-ban Thallóczy ismét elérte, hogy Dangelmayer (Mosony) Lipót személyében egy újabb tudósembert telepítsenek Konstantinápolyba, aki épp a világháború kirobbanásakor kezdte meg ottani munkáját. Tanulmányunkban arra keressük a választ, ki volt ő, hogyan értékelhető tudományos és kultúrpolitikai tevékenysége, különösen a törökországi világháborús viszonyok tükrében.

¹ Eredeti neve Dangelmayer, ami Dangelmajerként is gyakran előfordul. Mosonyra magyarosított neve pedig sűrűn szerepel Mosonyi alakban. A hivatkozásokban mindig az aktuálisan általa használt nevet adtuk meg. Az idézetekben is megőriztük az eredeti névalakokat.

² Karácson Imrére lásd *Bene István*: Karácson Imre élete és művei (1863–1911). Győr 1936. Rövidsége ellenére is alapos áttekintést ad *Fodor Pál*: Karácson Imre (születésének 125. évfordulóján). Keletkutatás 1989. tavasz. 109–114. Újabbban *Papp Sándor*: Mekkora értéket képviseltek a Rákóczi-okmányok Konstantinápolyban a 20. század elején? Oszmán levéltárak megnyitására vonatkozó kutatástörténeti adatok. In: A segítő kéznek ez a mesterfogása. VIII. Nemzetközi Vámbéry Konferencia. Szerk. Dobrovits Mihály. Dunaszerdahely 2011. 265–289.; *Csorba György*: Történész a történelem viharában. Karácson Imre az 1908–1911 közötti törökországi eseményekről. Keletkutatás 2012. tavasz. 87–101.

³ Thallóczy Lajosra lásd *Tömöry Márta*: Thallóczy Lajos és az Országos Levéltár. Levéltári Közlemények 47. (1976) 25–60.; *Károlyi Árpád*: Thallóczy Lajos élete és működése. Bp. 1937.; *Csaplár-Degovics Krisztián*: Thallóczy Lajos és az albanológia: vázlatok egy nemzetépítési kísérletről. Levéltári Közlemények 81. (2010) 167–189.; Lajos Thallóczy, der Historiker und Politiker. Hrsg. Dževad Jusbašić – Imre Ress. Sarajevo–Bp. 2010.

Dangelmayer Lipót: család, tanulmányok, felkészülés

A Dangelmayer-család az 1850-es években telepedett le Esztergomban. Az édes-apa, Dangelmayer Lipót (1852–1935), középiskolái elvégzése után először egy bankban dolgozott, majd a Dunagőzhajózási Társaságnál töltött el 30 évet. Állomásfőnökként több dunai kikötőben szolgált, végül a Magyar Folyam- és Tengerhajózási Rt. esztergomi állomásfőnöke lett. Feleségét, Costein Rafaellát 1885. október 24-én vette nőül. Gyermekük közül Károly vegyészmérnök, Rafaella pedig esztergomi királyi járásbírói díjnos lett.⁴

Az ifjabb Dangelmayer Lipót 1886. szeptember 6-án született a Pozsony megyei Süly községben, ami ma már a szlovákiai Felbár (Horný Bar) része. 1904–1908 között a budapesti Királyi Magyar Tudományegyetem Hittudományi Karán tanult. Az 1906–07-es tanévben Dangelmayer kitüntetéssel tette le a hittudományi szigorlatot. Egyik tanára az a Kmoskó Mihály volt, akivel később, konstantinápolyi éve alatt is kapcsolatba került. Tanulmányai során számos jutalomban részesült, és 1908-ban már a bécsi Augustinumban tanult.⁵

Kiváló eredményei előjárói figyelmét is felkeltették, így Rott Nándor prelá-tus-kanonok, a jeruzsálemi zarándokház magyar kurátora Vaszary Kolos herceg-prímásnak 1909. július 10-én jelentette, hogy Hermann Zschokke püspök – az osztrák közoktatásügyi minisztériumi osztályfőnöke, aki egyben a zarándokház gondnoka is volt – intézkedett Dangelmayer utolsó szigorlata utáni haladéktalan doktorrá avatásáról, majd jeruzsálemi kiküldetéséről. Ennek megfelelően 1909. szeptember 20-án ki is nevezték a zarándokház vicerektorává.⁶ Az esztergomi érsekség sematizmusai (névtárai) 1910-ben az intézmény igazgatójaként említik. 1911-ben már hazatért, és 1912. március 24-én Esztergomban tartott fényképes

⁴ Nász. Esztergom és Vidéke, 1885. október 25. 3.; Komárom és Esztergom közigazgatásilag egyesített vármegyék multja és jelene. Szerk. Szalay Béla – Vajas Vilmos. Bp. 1938. 713. Dangelmayer (Dangelmajer) Károly számos vegyszeti szakcikket publikált a Borászati Lapokban vagy a Kísérletügyi Közleményekben. *Dangelmajer Károly: A thanaton hatása a szőlőmolylyal szemben.* Borászati Lapok 49. (1917) 389.; *Uő: Nikotinnak vizes oldatból összerázással való kioldása.* Magyar Chemiai Folyóirat 23. (1917) 71–74.

⁵ *Berzeviczy Klára: A magyar katolikus klérus elitjének képzése 1855–1918. A Hittudományi Kar hallgatói – Fejezetek az Eötvös Loránd Tudományegyetem történetéből* 21. Bp. 2000. 93.; *Hermann Egyed – Artner Edgár: A hittudományi kar története 1635–1935.* Bp. 1938. 499., 512., 523.; *Hivatalos Köz-löny, 1907. szeptember 1. I. melléklet 1.; Schematismus venerabilis clerici Archidioecesis Strigoniensis pro anno reparatae salutis communi 1917.* Esztergom 1917. 360. Az Augustineum, más néven Frin-taneum Bécsben I. Ferenc által alapított papnevelde, amelynek célja a dinasztiahű egyházi elit képzése volt. Lásd *Tusor Péter: A bécsi Frintaneum tagjai Magyarországról, 1816–1918.* In: *Lymbus.* Bp. 2007. 209., 215.; *Uő: A bécsi Augustineum és Magyarország, 1816–1918.* Aetas 22. (2007) 1. sz. 32–43.

⁶ Rott Nándor Vaszary Kolosnak. 1909. júl. 10. Prímási Levéltár, Esztergom, Kategória 6. 1909/4551. [Vaszary Kolos hercegprímás iktatott levelei]; *Schematismus venerabilis clerici Archidioecesis Strigoniensis pro anno reparatae salutis communi 1910.* Esztergom 1910. 220.

vetítést a Szentföldről.⁷ 1912–1914-ben az esztergomi Szent István királyról elnevezett papnevelő intézet tanára volt, ahol szentírást tanított.⁸

Amikor 1912-ben, Karácson Imre halálát követően Thallóczy Lajos ismét egy kutatót akart kiküldeni Konstantinápolyba a megkezdett tudományos feltáró munka folytatására,⁹ nem véletlen, hogy újra egyházi személyt keresett. Hosszú, évekre szóló kiküldetésben gondolkodott, ahol a családi élet, illetve egy család fenntartásának kötelessége nem hátráltatja az egész embert kívánó kutatómunkát.¹⁰ Miután Thallóczy 1913 őszén Tisza István miniszterelnöknek benyújtott javaslatát elfogadták, a Budapesti Egyetem Hittudományi Karához fordult, hogy alkalmas egyént ajánljanak a feladatra, majd Csernoch János hercegprímástól kikérte a kiválasztottat. Végül a Magyar Tudományos Akadémia elnökével történt megállapodás után Dangelmayer Lipót nevét terjesztették a miniszterelnök elé jóváhagyásra.¹¹ A döntési folyamat jól mutatja, hogy milyen fontosságot tulajdonítottak az ügynek.

Dangelmayer kiválasztásában korábbi kiváló tanulmányi eredményei mellett szerepet játszott keleti nyelvekben való jártassága – igaz, törökül nem tudott –, az esztergomi főiskolán tartott előadásai a keleti nyelvekről, valamint kétéves jeruzsálemi tartózkodása, amely alatt bepillantást nyert az Oszmán Birodalom működésébe és a keleti életbe.¹² Thallóczy a kiválasztással egy időben – Karácsonhoz hasonlóan – már instruílta is Dangelmayert: olvasmánylistát ajánlott neki, és ösztönözte a török nyelv elsajátítására is, aminek teljesítése érdekében a paptárnak rendszeresen Pestre kellett utaznia. Dangelmayer 1914. január 19-i beszámolója szerint az alapfokú nyelvtant már Esztergomban megtanulta, és úgy

⁷ Schematismus venerabilis cleri Archidioecesis Strigoniensis pro anno reparatae salutis communi 1911. Esztergom 1911. 221.; Schematismus venerabilis cleri Archidioecesis Strigoniensis pro anno reparatae salutis communi 1917. Esztergom 1917. 360.; Népakadémiai záró estély Szentgyörgymezőn. Esztergom. Politikai és társadalmi hetilap, 1912. március 31. 5. Dangelmayer szentföldi tartózkodása során több mint ezeröttszáz fényképet készített, amelyet az esztergomi MNM Balassa Bálint Múzeum 13 albumban őriz. Egy közülük csak egyiptomi képeket tartalmaz. Miklós Tamás helytörténésznek itt mondunk köszönetet a segítségéért.

⁸ Magyarország tiszti cím- és névtára 1912. Bp. 1912. 392.; Magyarország tiszti cím- és névtára 1913. Bp. 1913. 408.; Magyarország tiszti cím- és névtára 1914. Bp. 1914. 419.; Halálozás. Nemzeti Újság, 1940. április 4. 7.

⁹ A konstantinápolyi kutatások történetére lásd *Arbanász Ildikó – Csorba György*: Magyar kutatók az isztambuli levél- és könyvtárakban a második világháború előtt. In: *A kísérlet folytatódik. II. Nemzetközi Vámbéry Konferencia. Szerk. Dobrovits Mihály. Dunaszerdahely 2005. 7–46.*

¹⁰ *Mosony Lipót*: Thallóczy Lajos és a török–magyar levéltári kutatások Konstantinápolyban II. Alkotmány, 1916. december 14.

¹¹ Uo.

¹² [*Mosony Lipót*]: Magyar történetkutatás Konstantinápolyban. Századok 49. (1915) 568.; Beszámolás a török–magyar történelmi kutatásról Konstantinápolyban 1914. júl. 30-ától 1915. aug. közepéig. Országos Széchényi Könyvtár Kézirattár (a továbbiakban: OSZK Kt.) Fol. Hung. 3313. 98–106. Itt mondunk köszönetet Arbanász Ildikónak az anyaggyűjtésben nyújtott segítségéért.

érezte, hogy jól halad: „Arab ismereteim rendkívüli könnyebségemre szolgálnak.” Kracsári János orientalistaival, egyben udvari tanácsossal is felvette a kapcsolatot az iszlámra vonatkozó források „szíves megjelöléséért”, aki szintén egy olvasmánylistával látta el.¹³ Thallóczy Lajos ezt követően személyesen kereste fel a hercegprímást Esztergomban, hogy kikérje Dangelmayert a kiküldetésre. Végül azzal a feltétellel engedték el, hogy még kitölti harmadik tanári évét. Így csak nyáron foglalhatta el új állomáshelyét, ahol a nagykövetséghez osztották be.¹⁴ Dangelmayer hivatalos kinevezésére január végén került sor, díjazását azonban már január elsejéig visszamenőleg kifizették.¹⁵

Dangelmayer 1914. április 15-én egy balkáni és konstantinápolyi utazásra indult a Keleti Kereskedelmi Akadémia¹⁶ tanáraival – akik minden évben húsvét táján tíznapos keleti tanulmányútra vitték másodéves növendékeiket –, ahova Kúnos Ignác, az Akadémia tanára hívta meg, valószínűleg Thallóczy közbenjárására. Dangelmayer kihasználta a lehetőséget, és az oszmán fővárosban előkészítette küldetését: vizitált a nagykövetnél,¹⁷ Kúnos bemutatta Sükri közoktatásügyi miniszternek,¹⁸ valamint a Galatasaray gimnázium igazgatójának, Ahmed Dzsevdetnek, az *İkdam* szerkesztőjének¹⁹ és Hilmi könyvkiadónak is.

¹³ Dangelmayer Lipót Thallóczy Lajosnak. Esztergom, 1914. jan. 19., jan. 28., febr. 28. és márc. 18. OSZK Kt. Fond XI/206.; Az olvasmánylista: *Salamon Ferenc*: Magyarország a török hódítás korában. Pest 1864., *Joseph von Hammer-Purgstall*: Geschichte des Osmanischen Reiches I–IV. 2. kiadás. Pest 1834–1836., *Johann Wilhelm Zinkeisen*: Geschichte des Osmanischen Reiches in Europa I–VII. Hamburg 1840–1863.; Dangelmayer jelentette Thallóczynak, hogy Salamon és Hammer 1. kötetét, valamint *Lázár Gyula*: A török birodalom története. Nagy-Becskerek 1890. című művét is olvasta már. Január 27-én Thallóczy tanulmányozásra ajánlotta még *Szilágyi Aron – Szilágyi Sándor*: Török–magyarokori állam-okmánytár I–VII. Pest 1868–1872., valamint *Karácson Imre*: A Rákóczi-emigráció török okmányai, 1717–1803. Bp. 1911. Ezt Dangelmayer még nem tudta megszerezni, de Evlia Cselebit már eközben olvassa (Evlia Cselebi török világotutató magyarországi utazásai 1664–1668. Ford. és jegyz. Karácson Imre. Bp. 1904., illetve Evlia Cselebi török világotutató magyarországi utazásai 1660–1664. Ford. és jegyz. Karácson Imre. Bp. 1908). Ígérte, hogy a Nemzeti Múzeumi könyvtárban is utána megy a dolgoknak, megnézi Velics és Kammerer művét is. (*Lászlófalvi Velics Antal – Kammerer Ernő*: Magyarországi török kincstári defterek I–II. Bp. 1886–1890.)

¹⁴ Magyar pap a konstantinápolyi követségnél. Esztergom. Politikai és társadalmi hetilap, 1914. január 18. 5.

¹⁵ Dangelmayer Lipót Thallóczy Lajosnak. Esztergom, 1914. jan. 28. OSZK Kt. Fond XI/206.

¹⁶ Az 1899-ben alapított Keleti Kereskedelmi Akadémia magyar állami kereskedelmi-közgazdasági felsőfokú tanintézmény volt, amely a Balkán és az Oszmán Birodalom felé irányuló kereskedelemmel foglalkozott. Lásd Dokumentumok a Keleti Kereskedelmi Akadémia történetéből 1891–1920. Szerk. Szőgi László – Zsidi Vilmos. Bp. 2007.

¹⁷ Dangelmayer megérkezésekor a nagykövet Pallavicini János őrgrof volt, aki 1906–1918 között töltötte be ezt a posztot.

¹⁸ Ahmed Sükrü (Ahmet Şükrü [Bayındır]), 1913–1917 között töltötte be a miniszteri posztot, a Török Köztársaság megalakulása után Musztafa Kemal (Atatürk) ellenkéhez csatlakozott, majd az 1926-os Atatürk-ellenes izmiri merénylet tervezetben történő állítólagos részvételéért kivégezték.

¹⁹ Mind a II. Abdülhamid fémjelzte korszak, mind a későbbi Egység és Haladás Párt kormányzatának legjelentősebb ellenzéki sajtóterméke, ami 1896-tól 1964-ig működött. Az 1910-es években a legolvasottabb újságok közé tartozott, közel 40 000 példányban nyomtatták. A többször száműzetésbe

Meglátogatta a magyar kolónia több tagját is, ami szerint az azért is hasznos volt, mert például az ismert Frisch doktoréknak sok páciense volt a hodzsák (muszlim tanítók, tudósok) között. Általában nagyon kellemes benyomást szerzett a városról és a helybéliekről, és őt is támogatásáról biztosította mindenki.²⁰

Felkészülése részeként megpróbálta megszerezni Karácson Győrben található 150–200 darabból álló török könyvgyűjteményét is. Az ügyben Wennes Jenő győri polgármesterhez fordult, aki történetesen a nagybátyja volt. Wennes azt tanácsolta rokonának, hogy kérvényezze a várostól a könyvek kölcsönzését, de érvelésében hivatkozzon Thallóczyra is. Júniusi levelében arról számolt be, hogy meg fogja kapni a könyveket, de az ügy további kimeneteléről nincs tudomásunk.²¹ Kiutazása előtt szeretett volna egy nem üveglemezre, hanem papírra előhívható képet készítő különleges könyvtári fényképezőgépet vásárolni az egyébként szendélyes fotós. Sajnos Thallóczy válaszát itt sem ismerjük, de annyi bizonyos, hogy Fejérpataky László történész, a Széchényi Könyvtár igazgatója is támogatta az elképzelését. Mivel a későbbi beszámolókból nem bukkan fel a kérdés, illetve nem ismerünk fotómásolatokat, feltételezhetően a háborús viszonyok között nem sikerült hozzájutnia a speciális géphez.²²

Még 1914 februárjában Thallóczy javasolta Dangelmayernek a névmagyarosítást. Csak találgatni tudjuk ennek hátterét: vélhetően ezzel is az osztrák/német világtól kívánta élesen leválasztani a magyar kormány küldöttjét. Dangelmayer mindenesetre megfogadta mentora tanácsait, és március 18-án közölte vele, hogy Mosonyira magyarosítja nevét. „Az én dédöregapám Mosonban telepedett le és innét származott át a család Esztergomba. A Mosonyi név könnyű kiejtésű, nem túlságosan feltűnő, de nem is nagyon közönséges.” A végleges neve azonban

kényszerített Ahmed Dzsevdet (Ahmet Cevdet) mellett olyan jelentős személyiségek írtak a lapba, mint Ali Kemal, Ismail Hakki (İsmail Hakkı), Hüszsein Dzsahit (Hüseyin Cahit) vagy Mahmud Szadik (Mahmut Sadık) (<http://www.islamansiklopedisi.info/dia/ayrmetin.php?idno=220024&idno2=c220011#1>, letöltés 2017. máj. 27.).

²⁰ Dangelmayer Lipót Thallóczy Lajosnak. Esztergom, 1914. febr. 28., márc. 18., ápr. 25. OSZK Kt. Fond XI/206. Az említett Frischéket Dangelmayer akár Esztergomból is ismerhette. Az esztergomi származású és ott érettségizett Frisch József doktor több évtizede praktizált a török fővárosban, és többször is hazalátogatott. Lányát, Frisch Amáliát, a konstantinápolyi osztrák–magyar kórház orvosnőjét pedig Ferenc József 1914-ben Koronás Arany Érdemkereszttel tüntette ki. Az újság szerint ő volt az első és egyetlen orvosnő Törökországban. Lásd Az esztergomi főgymnásium volt növendékeinek 40 éves találkozója. Esztergom és vidéke, 1911. október 1. 2–3.; Királyi kitüntetés. Esztergom és vidéke, 1914. február 26. 3. Frisch Amáliára bővebben *Dobson Szabolcs – Seref Etker – Magyar László András: Dr. Frisch Amália – a második törökországi orvosnő* (<http://www.szombat.org/tortenelem/dr-frisch-ama-lia-a-masodik-torokorszagi-orvosno>, letöltés 2018. jan. 3.).

²¹ Dangelmayer Lipót Thallóczy Lajosnak. Esztergom, 1914. márc. 18., márc. 29., jún. 19. OSZK Kt. Fond XI/206.; *Bana József: Győr polgármesterei*. In: Győr Története a kezdetektől napjainkig. Tanulmányok. (Városi Levéltári Füzetek 1.) Győr 1997. 91–92.

²² Dangelmayer Lipót Thallóczy Lajosnak. Esztergom, 1914. jún. 19. és Büyükdere, 1914. aug. 15. OSZK Kt. Fond XI/206.

végül Mosony Lipót János lett, s ez az 1914. évi 167 500 számú belügyminiszteri rendelettel vált hivatalossá.²³

Kezdetben úgy tervezte, hogy szülei és húga is Konstantinápolyba költöznek majd vele: „nyugdíjas éveiket szüleim, ameddig jól esik nekik, velem együtt töltik. Így nekem is náluk jó és biztos gondozásom lesz.” Augusztus 15-én is még arról írt, hogy őszre várja szülei érkezését.²⁴ Későbbi leveleiben is fel-felbukkant a kérdés, de nincs tudomásunk arról, hogy családtagjaival együtt élt volna az Oszmán Birodalomban. Az épp kiutazásakor kirobbanó világháború, illetve az ezzel együtt járó pénzügyi nehézségek minden bizonnyal megnehezítették a terv megvalósítását.

Mosony Lipót tudományos tevékenysége

Mosony 1914. július 30-án, két nappal az első világháború kitörését követően érkezett meg dunai úton Konstantinápolyba. Rögtön tiszteletét tette Jenikőjben a Monarchia nagyköveténél, aki ígéretet tett arra, hogy engedélyt szerez az illetékes török minisztériumoktól a történelmi kutatások megkezdéséhez, illetve ajánlásokkal látta el.²⁵ Járt a konzulátuson, a francia lazarénusoknál, valamint felkereste az örmény Szent Gergely Intézet volt igazgatóját is, aki rendkívül lelkesen gondolt vissza a magyar bizottságra, amely Rákóczi és Thököly maradványaiért járt Törökországban. Karácson Imréről mindenütt a legteljesebb tisztelettel és szeretettel emlékeztek meg. Megfordult a latin patriarchátuson, a magyar klubban, és az *İkdam* szerkesztőségében is. A meleg nyári napok miatt kiköltözött Büyükderére, ahol a latin plébánián lakott, és az iskola muszlim török tanítójával gyakorolta a török nyelvet. Szeptemberben mégis át akart költözködni az örmény katolikus plébániára, mivel ott magában a házban is törökül beszéltek, őszre pedig vissza kívánt térni a városba. Mosony úgy gondolta, hogy a háború kitörése miatt nem kellene feltétlenül megszakítania törökországi tartózkodását, hiszen ott is tehet a hazáért, de elhatározta, hogy ha kell, hazautazik és örömmel

²³ Dangelmayer Lipót Thallóczy Lajosnak. Esztergom, 1914. márc. 18. OSZK Kt. Fond XI/206.; Budapesti Közlöny, 1914. október 22. 2.

²⁴ Dangelmayer Lipót Thallóczy Lajosnak. Esztergom, 1914. febr. 28. OSZK Kt. Fond XI/206.; Mosony Lipót Thallóczy Lajosnak. Büyükdere, 1914. aug. 15. OSZK Kt. Fond XI/702.

²⁵ Jenikőj Palota (Palais Yeniköy), a jelenlegi Osztrák Főkonzulátus és Kultúrfórum épülete, az Osztrák–Magyar Monarchia követségének nyári rezidenciája. Az épületet 1882. szeptember 28-án ajándékozta II. Abdülhamid szultán I. Ferenc József császárnak. Az épületet eredetileg egy gazdag örmény kereskedő kezdte építtetni, de az építkezés félbemaradt az 1860-as években. Az első világháborút követően a rezidenciát még egy darabig közösen használta Ausztria és Magyarország, majd a pekingi nagykövetségi épületért cserébe a magyar fél lemondott róla. 1938-ban német, majd 1947-től osztrák tulajdonba került.

gondozza az otthoni sebesülteket.²⁶ A háború mégis komoly veszélybe sodorta a kiküldetést, ugyanis Mosony a 72. pozsonyi gyalogezred póttartalékosa volt ajánlati lap és behívó nélkül. Sok utánajárást követően a nagykövet és a főkonzul úgy határoztak, hogy Mosonynak, mint minden más hadkötelesnek, haza kell térnie. A paptanárné így augusztus 27-én visszaérkezett Esztergomba, ahol tájékoztatták, hogy a lelkészeknek csak behívó alapján kell szolgálatra bevonulniuk, így hamarosan visszaindulhatott Isztambulba, Abdul Latif imám kíséretében.²⁷

Mosony szeptember 10-én érkezett vissza a török fővárosba, ahol folytatta küldetését. Délelőttönként egy főiskolára, „dar-ul-muallim”-ba járt gyakorolni a nyelvet. Beszámolt Thallóczynek arról, hogy részt vett egy érdekes előadáson a Türk Odzsaiban (*Türk Ocağı*)²⁸ a Bajezid dzsámi közelében, ahol megjelent Halide hanım (úrhölgy), a törökök híres írónője, és előadást tartott a török nemzeti önérzet felélesztéséről.²⁹ Állítólag ez volt az első alkalom, amikor egy nő előadást tarthatott férfiak előtt. Az eseményen megismerkedett a török nacionalizmus egyik megteremtőjével, Juszuf Akcsurával is.³⁰

1914 telén két, az Oszmán Birodalom szempontjából is fontos kérdéssel foglalkozott, de ezekről a kutatásairól csak kéziratban maradt jegyzetei tanúskodnak. *A mohamedánok szent háborújának okmányai* című írásában az 1914 novemberében, Konstantinápolyban kihirdetett dzsihádöt, illetve magát a fetvát, a kísérelő és magyarázó hirdetményt, végül pedig az egyiptomi kedive ellen hozott két fetvát elemezte, s mellékelte ezek fordítását is. A második írásában, amely *A kapitulációk*

²⁶ *Mosony Lipót*: Magyar történetkutatás Konstantinápolyban. Századok 49. (1915) 568.; Mosony Lipót Thallóczy Lajosnak. Bűyükdere, 1914. aug. 15. OSZK Kt. Fond XI/702.; Beszámolás a török-magyar történelmi kutatásról i. m. OSZK Kt. Fol. Hung. 3313. 98–106.

²⁷ Mosony Lipót Thallóczy Lajosnak. Esztergom, 1914. szept. 1. OSZK Kt. Fond XI/702. Abdul Latif (Abdüllatif Tanriszever) imám (1886–1946), a budapesti muszlimok vallási vezetője. 1909-ben Thallóczy bízta meg Karácsont, hogy „Budapestben a Gülbaba mecsetnél alkalmazandó török hodsá ügyében” járjon el. Az akkor 30 éves, Tbiliszből származó Abdul Latif az isztambuli főmufti ajánlásával került Magyarországra az 1908-ban annektált Bosznia muszlimjainak megnyerése végett. Az „imám-szerző” akció további részleteit lásd *Fodor Pál*: A budapesti imám. Kísérelt a boszniai muszlimok integrációjára (1909–1911). Történelmi Szemle 59. (2017) 315–323.

²⁸ Az 1912-ben létrehozott Türk Odzsai (Türk Ocağı) az 1931-es beolvasztásáig a pántürkista és turanista eszmék leghatásosabb védelmezője és terjesztője volt. A világháború alatt szoros kapcsolatban álltak az Egység és Haladás Párttal, propaganda tevékenységük, és az egész országot behálózó szervezeteik miatt nagy szerepük volt a közvélemény formálásában. További részleteket lásd *Oláh Péter*: A török és magyar turanizmus kapcsolata a 20. század első felében. Szakdolgozat. 2011. ELTE BTK. (Köszönetet mondunk a szerzőnek, hogy munkáját kéziratban rendelkezésünkre bocsátotta.)

²⁹ Halide Edib Adıvar (1884–1964) török írónő, feminista politikus.

³⁰ Mosony Lipót Thallóczy Lajosnak. Konstantinápoly, 1914. okt. 12. OSZK Kt. Levelestár. Juszuf Akcsura (Yusuf Akçura), tatár származású író, politikus, a török nacionalizmus egyik megteremtője. 1904-ben írt Üç Tarzı Siyaset című munkájában lefekteti a török nacionalizmus alapjait, illetve hozzá köthető a Kis-Turán és Nagy-Turán fogalmak megalkotása. Az atatürki Török Köztársaság ideológiájának is egyik meghatározó személyisége. Fontos szerepet játszik a Türk Odzsai megalakításában és terjeszkedésében.

eltörlésének napja Konstantinápolyban címet viseli, a kapitulációk történetét, illetve szerepét mutatta be. Mindkét értekezés esetében komoly felkészültségről és ismeretekről tett tanúbizonyságot.³¹

Mosony oszmán levéltárakba történő bejutása – Karácsony több mint fél évtizeddel korábbi keserű tapasztalataihoz hasonlóan³² – nem ment akadálytalanul. Az isztambuli Miniszterelnöki Levéltárban őrzött dokumentumok szerint az osztrák–magyar követség támogatásával 1915 áprilisának elején nyújtott be hivatalos kérelmet az illetékes minisztériumhoz.³³ Az ügy a további adatok tanúsága szerint a Külügyminisztérium Politikai Ügyek Igazgatóságán landolt, és ugyan viszonylag gyorsan megoldódott, de az engedély csupán a kegyes alapítványok (vakif), valamint a Közoktatási Minisztérium által kezelt könyvtárak (Darülfünun és Ilmi umumi könyvtár) és levéltárak látogatására jogosította fel.³⁴ A kisebb alapítványi könyvtárak száma száz fölött volt, mindegyikben pár száz kéziratot őriztek. Bár ezekben is akadtak magyar vonatkozású történeti könyvek, de minden egyes könyv tanulmányozásához külön engedélyt kellett beszerezni, ahogy a másoláshoz és fényképezéshez is; ráadásul egyszerre legfeljebb öt oldal másolása volt megengedett, ennél többhöz már egy külön engedélyt követeltek. A kiszolgáló személyzet tartózkodása azzal is magyarázható volt, hogy sokan úgy gondolták, ha a kéziratot lemásolják, akkor az eredeti ezzel veszít értékéből.

Beszámolt arról is, hogy egy Grzegorzewski nevű tudós négy éve a szófiai nemzeti múzeumban őrzött török jegyzőkönyvekből kiadott egy kötetet,³⁵ s ebből elkezdte lefordítani a IV. Mehmed magyar hadjáratára és Bécs ostromára vonatkozó 130 okmányt. Közben pedig Karácson okmánygyűjteményéről megjelentetett egy török nyelvű ismertetést.³⁶ Ekkoriban Mosony legtöbbit a Szülejmánije dzsámi-ban kutatott, ahova az Evkaf Minisztérium (Kegyes Alapítványok Minisztériuma)

³¹ Mosony Lipót törökországi jegyzetei, 23–61. OSZK Kt. Fol. Hung. 3313. A kapitulációk az Oszmán Birodalom és más államok közötti szerződések, amelyben egyoldalúan biztosítottak kiváltságokat és extraterritoriális jogokat a másik állam polgárai számára. A kapitulációkra lásd *Halil İnalçık: İmtiyazât [The Ottoman Empire]*. In: *The Encyclopaedia of Islam* III. 2. kiadás. Leiden 1986. 1179–1189.; *Ahmad Feroz: Ottoman Perceptions of the Capitulations 1800–1914*. *Journal of Islamic Studies* 11. (2000) 1–20.; A dzsihád kihirdetésére lásd *Csorba György: A dzsihád kihirdetése a Monarchiában az első világháború idején*. *Aetas* 32. (2017) 1. sz. 68–80.

³² Mosony Lipót Thallóczy Lajosnak. Galata, 1915. máj. 7. OSZK Kt. Fond XI/702.

³³ Maarif-i Umumiye Naziri (Mosony szavaival Török Közoktatásügyi Minisztérium). Başbakanlık Osmanlı Arşivi (a továbbiakban: BOA), BEO 4349/326148

³⁴ BOA BEO 4348/326148. „Addig nyert engedéllyel ugyanis csak a török mecseti kéziratok könyvtárakba kutattam.” Mosony Lipót beszámolója Konstantinápolyban végzett kutatásairól. H. n. 1916. dec. 30. OSZK Kt. Analekta 10.144. Lásd Mellékletek II. – Források 2.

³⁵ *Jan Grzegorzewski: Z sidzylatów rumelijskich epoki wyprawy wiedeńskiej*. Akta tureckie (tekst turecki i polski). Üngürüs seferi ve bec muharasina dair Türkiya sicilâtundan müstahrec evrakdır. Lwów 1912. című művéről lehet szó.

³⁶ Mosony Lipót Thallóczy Lajosnak. Konstantinápoly, 1915. febr. 15. OSZK Kt. Fond XI/702. Mosony említett török nyelvű cikkére egyelőre nem bukkantunk rá.

összegyűjtötte az eddig szétszórtan őrzött kéziratokat, értékes könyveket és műtárgyakat. Emellett a már kiadott okmánygyűjteményekben keresett magyar vonatkozású forrásokat, és próbálta azokat lefordítani. A siker érdekében autodidakta módon elkezdte a perzsa nyelv tanulmányozását is.³⁷

Török részről a történelmi társulat tagjai panasszal fordultak Mosonyhoz, hogy Karácson halála után megszakadt a török–magyar tudományos kapcsolat,³⁸ s szemben más külföldi társulatokkal, Magyarországról nem kaptak történelmi cserekiadványokat. Különösen Karácson könyvére voltak kíváncsiak,³⁹ ami nagy érdeklődést keltett a körükben, sőt Széchenyi Ödön pasát meg is környékezték egy török kiadás végett. Bár magyarul senki sem tudott közülük, a társulat nem elégedett meg a magyar kormány által a szultánnak és a török kormánynak küldött egy-egy példánnyal, további köteteket kértek Mosonytól.⁴⁰ Mint Csánki Dezső Thallóczyval folytatott levelezéséből kiderül, Mosony kérését komolyan vették otthon, de Török Történelmi Társulat néven nem volt regisztrált kapcsolata a Magyar Történelmi Társulatnak, ezért sem csere, sem pedig ajándékpéldányról nem tudtak. Bár egy Szelim Szabid nevű újságírónak küldtek a *Századok* legutóbbi példányaiból, azok is rendszeresen visszajöttek „non reclame” jelzéssel.⁴¹

Mosony már 1915 februárjában arról panaszkodott Thallóczynak, hogy akadozik fizetésének kiutalása, és kénytelen követségi kölcsönből megélni. Később ez többször is megismétlődött, ilyenkor kérte anyagi juttatásának rendezését. Kiküldetésének kezdetén ugyanis fizetését 6000 koronában állapították meg, a háborús árfolyamveszteség miatt azonban az osztrák pénz Törökországban már csak a felét érte eredeti értékének, ráadásul a drágulás is óriási méreteket öltött.⁴² 1915 telén pedig – magyarországi tartózkodása idején – nem is kapott fizetést, ez idő alatt kölcsönből és saját pénzéből tartotta fenn magát.⁴³ 1916-ban Thallóczy ajánlásával kérvényezte Tisza István miniszterelnöknél fizetésének emelését, amelyet végül meg is kapott.⁴⁴

³⁷ Mosony Lipót Thallóczy Lajosnak. Galata, 1915. máj. 3. OSZK Kt. Fond XI/702.

³⁸ *Mehmet Demiryürek*: Tarih-i Osmanî Encümeni'nin Kuruluşu, Toplumsal Tarih, c. XV, S. 90, Haziran 2001, s. 41-49.

³⁹ Valószínűleg *Karácson Imre*: A Rákóczi-emigráció török okmányai, 1717–1803. Bp. 1911.

⁴⁰ Mosony Lipót Thallóczy Lajosnak. Galata, 1915. máj. 7. OSZK Kt. Fond XI/702.

⁴¹ „Kedves Lajosom!” Csánky Dezső levelei Thallóczy Lajoshoz, 1879–1916. Szerk. Réisz T. Csaba. Bp. 2017. 166. A levélből az is kiderül, hogy Mosony elküldte Budapestre a *Századok*ba szánt cikkét, de miután akkor a május-júniusi szám már kiadás előtt állt, ezért legelőbb csak a szeptember-októberi számban volt lehetőség a megjelenítésére. Végül az írás Magyar történetkutatás Konstantinápolyban címmel a *Századok* 49. évfolyamának (1915) IX. füzetében jelent meg. Lásd Mellékletek I. – Mosony Lipót eddig ismert írásainak jegyzéke.

⁴² Másfél évvel később Kós Károly is ugyanezre panaszkodott feleségéhez írt leveleiben. Lásd Édes Idám. Kós Károly levelei feleségéhez. Szerk. Benkó Samu. Kolozsvár 2011. 54–55.

⁴³ Mosony Lipót Thallóczy Lajosnak. Galata, 1915. máj. 3. OSZK Kt. Fond XI/702.; Mosony Lipót törökországi jegyzetei. Esztergom, 1916. júl. 28. OSZK Kt. Fol. Hung. 3313.

⁴⁴ Mosony Lipót beszámolója Konstantinápolyban végzett kutatásairól. H. n. 1916. dec. 30. OSZK Kt. Analekta 10.144. Lásd Mellékletek II. – Források 2.

Tudományos beágyazódását a kormány azzal is igyekezett erősíteni, hogy a vallás- és közoktatásügyi miniszter Mosonyt először 1915. május 20-ával, majd 1917 márciusában újfent a Műemlékek Országos Bizottsága levelező tagjává nevezte ki.⁴⁵

Germanus Gyula arról számolt be 1915-ös törökországi látogatását követően, hogy a Vörös Félhold támogatására alakult országos bizottság tagjaként tárgyalt Sükri pasa oktatási miniszterrel, s ennek során felmerült, hogy a konstantinápolyi egyetemen állítsanak fel két új tanszéket. A magyar nyelv és irodalom mellett a másik az összehasonlító ural-altaji nyelvészeti tanszék lett volna, amelyet magyar tudósokkal kívántak feltölteni. A magyar tanszék élére Germanus Mosonyt javasolta. A kezdeményezés azonban ekkor a háborús viszonyok miatt megghiúsult.⁴⁶

1915. augusztus 1-jén Mosony arról számolt be, hogy az Evkaf Minisztérium irattárában sikerült több kiadatlan, Magyarországra vonatkozó alapítólevelet, vakfijét találnia. Thallóczy kérésére magyarországi defterek után is kutatott, aminek során ismerősöket szerzett a defteri hákáni (szultáni telekkönyvi főhivatal) magasabb rangú hivatalnokai között is. Nyár végén ugyanakkor kérvényezte, hogy a ramadán idején másfél hónapra hazatérhessen és itthon személyesen számolhasson be az ügyek állásáról, mivel ebben az időszakban a kutatást úgyis fel kellett függesztenie. Úgy tervezte, hogy később szüleivel tér vissza Konstantinápolyba, mivel „ez a magányos, hotel élet mondhatatlanul bajos”.⁴⁷ Thallóczy augusztus 12-i levelében engedélyezte a hazalátogatást, így részt tudott venni szeptember 26-án Győrben Karácson emlékművének leleplezésén. Ezt követően Thallóczytól engedélyt kapott arra is, hogy október végéig Magyarországon maradhasson, mivel ekkor – a korábbival ellentétben – úgy gondolta, hogy Magyarországon többet tehet a hazai kultúráért, mint állomáshelyén.⁴⁸ Végül december közepéig maradt, de ez idő alatt sem tétlenkedett, amelyről a következő fejezetben részletebben is beszámolunk.

Konstantinápolyba visszatérve Mosony tovább próbálkozott a levéltárak feltárásával. Leginkább az alapítványokat kezelő minisztérium és szultáni telekkönyvi főhivatal (defteri hákáni) levéltáraiba igyekezett engedélyeket szerezni. Az engedélykérés ismét végigjárta a Közoktatási- és a Külügyminisztériumot, és utaltak benne arra, hogy a Karácson Imre helyére érkező „Leopold Zsan Mosony” tavaly már kapott engedélyt az alapítványi levéltárak kutatására, most pedig a fentebb említett helyeken túl a Pénzügyminisztérium levéltári anyagába is betekintést

⁴⁵ Hivatalos Közlöny, 1915. június 1. XV.; Budapesti Közlöny, 1917. március 16. 2.

⁴⁶ Magyar tanszék a konstantinápolyi tudományegyetemen. Budapesti Hirlap, 1915. augusztus 14. 11.

⁴⁷ Mosony Lipót Thallóczy Lajosnak. Galata, 1915. aug. 1. OSZK Kt. Fond XI/702.

⁴⁸ Mosony Lipót Klebelsberg Kunonak. Bp., 1915. dec. 15. OSZK Kt. Fol. Hung. 3313. 108–110.

kér.⁴⁹ Mosony az 1916-os évről tett összefoglaló jelentésében megemlíti, hogy fáradozásaiban Pallavicini ögróf és Parcher Félix dragomán (keleti nyelveket ismerő konzulátusi tolmács) is segítette, akik beadvánnyal fordultak többek között a nagyvezírhez és a „fényes kapihoz”, vagyis a legfontosabb dokumentumokat rejtő Báb-i Áli levéltárt kezelő tulajdonképpeni miniszterelnökséghez.⁵⁰ Bár az oszmán levéltári anyagok nem adnak hírt a próbálkozás további sorsáról, Mosony fentebb idézett beszámolója tudósít arról, hogy „magam is számtalan utánjárással folyton nyomon követtem az iratokat egyik íróasztaltól a másikig, így sikerült kijárni az engedélyt a kegyes alapítványok minisztériumának levéltárához”.⁵¹

A levéltári kutatás mellett otthonában fordította a Kánunnáme-i Áli Oszmán törvénygyűjteményt, amely a Török Történelmi Társulat (Târih-i Osmânî Encümeni) folyóiratának függelékeképpen 1911-ben jelent meg, s dolgozott Ásíkpasazáde krónikájának fordításán is.⁵² Időközben felmerült a hazai kultúrpolitikai vezetésben, hogy Konstantinápolyban létrehoznának egy Török–Magyar Történelmi és Nyelvészeti Társulatot. Klebelsberg Kuno kérésére ezért Mosony részletesen beszámolt azokról a politikusokról és tudósokról, akikre véleménye szerint számítani lehetett ennek támogatásában, megemlítve például Halil bejt, a török képviselőház elnökét, Sükri bej közoktatásügyi minisztert, Enver és Talat pasát, illetve Akcsurát.⁵³

Bár az említett társulat nem jött létre, egy tudományos intézet felállítását határozták el. Így 1916 januárjában érkezett Konstantinápolyba a gróf Bánffy Miklós

⁴⁹ BOA BEO 4319/323921.

⁵⁰ Mosony Lipót beszámolója Konstantinápolyban végzett kutatásairól. H. n. 1916. dec. 30. OSZK Kt. Analekta 10.144. Lásd Mellékletek II. – Források 2.

⁵¹ Uo.

⁵² Uo. Mosony minden bizonnyal a következő munkákról beszélt: *Mehmed Arif*: Kanunname-i Al-i Osman. Sultan Süleyman Han Kanuni Emriyle Cem ve Telfik Olunan Kanunname Olup Viyana Kütübhane-i İmparatorisinde Mevcud Nüshadan İstinsah Edilmiştir. Târih-i Osmânî Encümeni Mecmuası 15–19. (1329/1911) 1–72 (függelékként az egyes fasciculusokhoz). Hozzátennénk, hogy a cím téves, mert azóta kiderült, hogy nem Szulejmán, hanem II. Mehmed törvénykönyvéről van szó, lásd Code de lois coutumières de Mehmed II. Kitâb-i Qavânîn-i ‘Örfiyye-i ‘Osmânî. Édité par Nicoară Beldiceanu. Wiesbaden 1967., illetve Ali Bey, Tevarih-i Al-i Osman. Aşıkpaşazade Tarihi. İstanbul, 1332/1914. Itt mondunk köszönetet Fodor Pálnak és Sudár Balázsnak a források felkutatásában nyújtott segítségéért.

⁵³ Mosony Lipót törökországi jegyzetei, 76–81. OSZK Kt. Fol. Hung. 3313.; Halil [Menteşe] az Egység és Haladás elnöke, többszöri külügyminiszter, igazságügyi miniszter, a világháború alatti parlament elnöke. Egyike az 1919-ben Máltára hurcolt, háborús bűnökkel gyanúsított török politikusoknak. Később szabadon engedték és visszatérve Musztafa Kemál ellenzékéhez csatlakozott. Őt is eljárás alá vonták az izmiri merényletkísérlet miatt, de végül felmentették. 1948-ban halt meg. Enver és Talat pasa az 1913 januárjában véres puccsal a birodalom élére kerülő triumvirátus két tagja, az Egység és Haladás Párt meghatározó politikusai. Az örménymészárlásokban viselt szerepükért a háború végén elmenekültek, Talatot egy örmény diák ölte meg Berlinben, míg Enver a pántörök álmokat kergetve vesztette életét Közép-Ázsiában egy oroszokkal vívott összecsapásban. Lásd még *Murat Bardakçı*: Enver pasa. İstanbul 2015., illetve *Hasan Babacan*: Mehmed Talat Pasa 1874–1921. İstanbul 2014.

vezette küldöttség a tervezett intézet szervezése végett, s a delegáció Mosony segítségével, helyismeretére is támaszkodott. Az iskolaügyi kiküldötttel megismertette a török tanügyi rendszert, az ottani európai iskolákat, valamint az osztrák Szent György Intézetet (St. Georgs Kolleg),⁵⁴ melynek előkészítő osztályai mintájára alakították meg a konstantinápolyi török–magyar iskolát, ahol a magyarországi oktatásra készülő török fiatalok felkészítése folyt.⁵⁵ Egy a bizánci kéziratok gyűjtemények tanulmányozására kiküldött személyt is kalauzolt a konstantinápolyi könyvtárakban. Sokat segített a megfelelő intézeti épület kiválasztásában és kibérlésében is. Beszámolója szerint felajánlották neki az új tudományos intézet vezetését is, de ezzel nem kívánt élni, mert ez elvonta volna tudósi feladataitól, „melyeknek teljes lélekkel szentelni akarom tevékenységemet. [...] Továbbá a kiküldött urak bizánci régiségtannal és művészettörténelemmel foglalkozván, török tanulmányaimtól is idegen téren mozognak”. A bérelt lakás ugyanakkor majd egy évig üresen állt a háborús időkre jellemző pénz- és áruhiány miatt.⁵⁶

A Konstantinápolyi Magyar Tudományos Intézet Igazgató Tanácsa végül 1916. november 21-én tartotta alakuló ülését, így a félhivatalos Római Magyar Akadémia után ez lett az első állami alapítású külföldi magyar intézet. A szultáni könyvtárban rejtőző Corvinák utáni, 1860-as években megindult kutatások, a Rákóczi és bujdosó társai hamvainak hazahozatala körüli diplomácia manőverek, a rodostói Rákóczi-ház restaurációs tervei, a szultáni levéltárakban megindult kutatások, illetve a Bosznia annektálását követő Balkán felé fordulás egyenes következménye volt a konstantinápolyi intézetalakítás. 1918. őszi bezárásáig igazgatója a Szépművészeti Múzeum őre, Hekler Antal művészettörténész, Klebelsberg

⁵⁴ Az 1882-ben alapított osztrák Szent György Intézet volt az egyetlen katolikus vallási intézmény, melyet a világháború alatt nem államosítottak a török hatóságok. Akkori vezetője a magyar származású Kajdi János atya volt, aki 1925. márc. 11-én hunyt el Isztambulban.

⁵⁵ Ebbe az iskolába küldték ki Avar Gyulát a Keleti Kultúrközpont (Turáni Társaság) támogatásával „török ifjak részére magyar nyelvi képzés céljából”. Schrotty Pál jelentése szerint Avar 1916 őszén érkezett ki. Mosony Lipót levele Csernoch János főhercegprímásnak. Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár (a továbbiakban: KFL) I. 1.a 132.ND Missio 1901–1918. Lásd Mellékletek II. – Források 1. Avar 1917 júliusában a Konstantinápolyi Magyar Egyesület fejléces papírján beszámolójában arról ír, hogy 6 állandó és 6 „ingadozó” diákja van, akik közül az egyik azt állította, hogy „itt, t.i. nálam 2 hónap alatt többet tanult, mint a német tanfolyamon 8 hónap alatt”. Mindezek ellenére a próbálkozás teljes kudarcra zárult, Avar is – Mosonyhoz és a tudományos intézet ösztöndíjasaihoz hasonlóan – állandó pénzhiányra panaszkodott. Feltételezhetően 1917 augusztusában tért vissza Magyarországra, mert akkor már nem volt számára kézbesíthető 500 koronás fizetése. Avar Gyula levele ismeretlennek. 1917. júl. 29. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban: MNL OL) P 1384 Turáni Társaság, 2. d. Avar kiküldetéséről röviden ír *Ablonczy Balázs*: Keletre Magyar. Debrecen 2016. 80.

⁵⁶ Mosony Lipót beszámolója Konstantinápolyban végzett kutatásairól. H. n. 1916. dec. 30. OSZK Kt. Analekta 10.144. Lásd Mellékletek II. – Források 2. Végül az intézet a kibérelt házzal kapcsolatos problémák miatt nem ebbe az épületbe költözött be, hanem a Rue de Bayram 23. számú ingatlanba Konstantinápoly Pera (ma Beyoğlu) városrészében. Martin József levele Hekler Antalhoz, 1917. jan. 8. MNL OL K 828 VKM Konstantinápolyi Magyar Tudományos Intézet (1916–1919), 1. d.

Kuno rokona lett. Az 1917 januárjában megnyílt intézet fennállása során összesen hat ösztöndíjast fogadott: Kós Károly építész, Oroszlán Zoltán klasszika archeológust, Ralbovszky Endre bizantológust, Luttor Ferenc keresztény archeológust, Fehér Géza bizantológust és Zsinka Ferenc könyvtáros-történész.⁵⁷

Mosony mindeközben a török társadalmi és tudományos körök vezetőivel is fenntartotta az összeköttetést. Eljárt a Török Történelmi Társulat tagjaihoz, illetve gyűléseire, valamint az újonnan megindult Türk Odzsai társaság előadásaira is. Az utóbbiban Mosony is tartott török–magyar nyelvi és történelmi témájú előadást.⁵⁸

1916 telén ismét Magyarországon találjuk, s ezután – forrásaink szerint – már nem tért vissza többé Törökországba. Az 1916. december 4-én tragikusan elhunyt Thallóczy Lajos koporsóját Mosony szentelte meg a gyászszertartáson.⁵⁹ Magyarországi tartózkodása alatt az általa gyűjtött anyag egy részének sajtó alá rendezését végezte el, és folytatta a Jan Grzegorzewski által törökül kiadott, jobára magyar vonatkozású 129 török irat magyarra fordítását,⁶⁰ amelyeket hadtörténelmi szempontból fel is dolgozott egy 110 oldalas tanulmányban. A kéziratot november végén bírálat és kiadás végett benyújtotta a Magyar Történelmi Társulathoz. Előzetesen Marczali Henriket kérte fel véleményezésre, aki a munkát értékesnek és kiadásra is érdemesnek tartotta. A tanulmány a *Buda védelmére vonatkozó török hadtörténelmi okmányok 1680–1685.* címet viselte. A Történelmi Társulat 1916. január 13-i ülésén Mosonyt is javasolta tagnak, ajánlója Csánki Dezső alelnök volt. A Társulat ülésén végül Mosony 1917. január 11-én olvasta fel említett tanulmányát.⁶¹

⁵⁷ A Konstantinápolyi Magyar Tudományos Intézetre vonatkozó, kevés elérhető irodalomból kiemel-nénk *Sas Péter*: A Konstantinápolyi Magyar Tudományos Intézet. In: Adalékok a 16–20. századi magyar művelődés történetéhez. Bp. 1987. 219–226., *Tóth Gábor*: Az első külföldi magyar tudományos intézet. Századok 129. (1995) 1380–1395., *Arbanász I. – Csorba Gy.*: Magyar kutatók i. m. 7–46.; *Nagy Norbert*: A Konstantinápolyi Magyar Tudományos Intézet története (1916–1918). (Balkán Füzetek 7.) Pécs 2010.

⁵⁸ Schrotty Pál Váradynek. Konstantinápoly, 1916. nov. 4. KFL I. 1.a 132.ND Missio 1901–1918.; Mosony Lipót beszámolója Konstantinápolyban végzett kutatásairól. H. n. 1916. dec. 30. OSZK Kt. Analekta 10.144. Lásd Mellékletek II. – Források 2. Dobay István, a Budapesti Hirlap haditudósítója 1916-os konstantinápolyi útja során találkozott Mosonyval egy Türk Odzsai ülésen. Ezt írta róla: „A következő rövid szünet alatt érdeklődéssel vizsgálom a tágas nézőteret. Egy pipacsmező az egész, egyetlen fejet látok piros fez nélkül: egy hosszúszakállú urat, Mosony Lipót főtisztelendőt, a ki a magyar miniszterelnökség megbízásából régi török-magyar emlékek után kutat Sztambul öreg könyvtáiraiban s irattáraiban. Állandóan török társaságban forog, megtanult törökül s máris néhány nagyértékű magyar okmányt fedezett föl.” *Dobay István*: Törökök. Bp. 1917. 37.

⁵⁹ *Subay Imre*: Thallóczy Lajos. Uj Idők 46. (1940) 630.; *Mosony L.*: Thallóczy Lajos i. m.

⁶⁰ Lásd 36. jegyz. Korábban Mosony 130 iratról tett említést. Lásd Mosony Lipót Thallóczy Lajosnak. Konstantinápoly, 1915. febr. 15. OSZK Kt. Fond XI/702.

⁶¹ Mosony Lipót beszámolója Konstantinápolyban végzett kutatásairól. H. n. 1916. dec. 30. OSZK Kt. Analekta 10.144. Lásd Mellékletek II. – Források 2.; Akadémiai Értesítő 28. kötet (1917) 241.;

Annak ellenére, hogy mind az egyházi sematizmusok, mind pedig a tisztí címtárak szerint Mosony Lipót János „áldozár” (áldozópap) 1917–1918-ban Konstantinápolyban tartózkodott, mozgása ezekben az években nem követhető nyomon.⁶² A rendelkezésre álló forrásokra – vagy azok hiányára – támaszkodva ugyanakkor szinte bizonyosan kijelenthető, hogy ekkoriban nem tartózkodott a török fővárosban. A gyanúkat megerősíti, hogy sem a Konstantinápolyi Magyar Tudományos Intézet anyagában, sem az ösztöndíjasok túlnyomó többségének személyes levelezésében nem leltük Mosony nyomát. Feltételezhetően Mosony kapcsolatot létesített volna azzal az intézettel, aminek vezetését rá akarták bízni, és ami saját tudományos munkáját segítette, segíthette volna. Valószínűsíthető, hogy éppen az intézet megalapítása tette okafogyottá konstantinápolyi jelenlétét, habár az ösztöndíjasok között sem turkológus, sem törökül tudó nem akadt. Ugyanakkor az 1917 végén Isztambulba érkező Zsinka Ferenc történelevéltáros személyes levelei között rábukkantunk egy rövid részletre, ami szerint Mosony otthonról(!) értesíti Zsinkát, hogy megírt egy könyvismertetőt Ahmed Refik *Rákóczi király és hívei a török birodalomban (1696–1748)* című könyvéről, ami rövidesen meg fog jelenni, ezért Zsinka azzal már ne foglalkozzon.⁶³ Az ismertető valóban megjelent a *Turán* 1918-as első számában.

Mosony Lipót kultúrpolitikai tevékenysége

1915 őszén Mosony hosszú időre visszatért Magyarországra, ahol tartózkodási ideje alatt rendkívül élénk kultúrpolitikai tevékenységet folytatott. Részt vett a magyar és a német katolikus püspöki kar által szervezett november 25-i titkos tanácskozáson, ahol a katolikus missziók keleti behatolásának lehetőségét tekintették át. Az egy nappal korábban Bécsben, később pedig Münchenben lezajlott hasonló témájú találkozók lényege röviden így foglalható össze: miután az antant erőkkkel szemben álló Oszmán Birodalomból a kapitulációk eltörlésével kiutasították az olasz és francia nemzetiségű egyházi személyeket, az egyházi iskolák többségét pedig államosították, az osztrák–magyar és német katolikusoknak kellett átvenniük a megüresedett helyeket, és biztosítaniuk az „elárvult” keleti keresztények pasztorizációját. A budapesti Szent István Társulat dísztermében

Századok 50. (1916) 207.; Századok 51. (1917) 208.; Tudományos Élet. Budapesti Hirlap, 1917. január 12. 12. A tanulmány sehol sem jelent meg.

⁶² Schematismus venerabilis cleri Archidioecesis Strigoniensis pro anno reparatae salutis communi 1917. Esztergom 1917. 223.; Schematismus venerabilis cleri Archidioecesis Strigoniensis pro anno reparatae salutis communi 1918. Esztergom 1918. 79.; Magyarország tisztí cím- és névtára, 1917. Bp. 1917. 429.; Magyarország tisztí cím- és névtára, 1918. Bp. 1918. 364.

⁶³ Zsinka levelét lásd OSZK Kt. Fond 713. Zsinka Ferenc levele ismeretlen kollégájához, 1918. márc. 11.

Csernoch János hercegprímás elnökle, és Várady L. Árpád kalocsai érsek levezető elnöklésével lefolytatott tárgyaláson részt vett többek között Jankovich Béla vallás- és közoktatásügyi miniszter, Klebelsberg Kuno a Vallás és Közoktatásügyi Minisztérium (VKM) államtitkára, Esterházy Miklós herceg,⁶⁴ Orosdy Fülöp báró,⁶⁵ valamint számtalan parlamenti képviselő és egyházi személyiség. Német részről Joseph Schmidlin münsteri egyetemi tanár, az egyházi misszióval foglalkozó tudós (missziológus) tartott nagyobb lélegzetű előadást a keleti keresztények helyzetéről. Felszólalásában kiemelte: „Amit a katolikusok évszázadok alatt létesítettek Törökországban, most egyszerre veszendőbe megy. A világtörténelem előtt nagy felelősséget vesznek magukra a német, osztrák és magyar katolikusok, ha minden erővel meg nem mentik, ami még menthető. Jajkiáltás hallatszik a keletről, mint a keresztes háborúk idején.”⁶⁶ Rajta kívül Matthias Erzberger német Centrum párti parlamenti képviselő szólalt föl német részről, míg a magyarok közül Várady mellett Mosony szólt a hallgatóságához. Mosony röviden bemutatta az Oszmán Birodalomban élő keresztények helyzetét, kiemelve, hogy a kapitulációk eltörlésével a latin katolikusok patrónus nélkül maradtak, jogi helyzetük bizonytalan, hiszen míg a keleti keresztény egyházak vezetői török állampolgárok, így a szultán fermánja biztosítja számukra az autonómia egy fajtáját,⁶⁷ addig a latin pátriárkát csak a kapitulációkban részletezett előjogok miatt volt

⁶⁴ Császári és Királyi kamarás, a főrendiház tagja, a Magyar Katolikus Kör és a Szent István Társulat korábbi elnöke, társelnöke.

⁶⁵ Orosdy Fülöp báró (1863–1930). Török érdekeltsége családi hátterével magyarázható. Apja, Orosdy Adolf, 1848-as emigránsként Vidinben Kossuth Lajos titkára volt, majd letelepedett az Oszmán Birodalomban, ahol a később nemzetközivé váló Orosdi-Back kereskedőház alapítója volt. Fülöp Törökországból települt haza. 1906–1918 között országgyűlési képviselő, illetve 1911-től főrendiházi tag. *Csorba György: Az 1848–49-es törökországi magyar emigráció története. Hadtörténelmi Közlemények 112. (1999) 383.; Uri M. Kupferschmidt: European Department Stores and Middle Eastern Consumers: The Orosdi-Back Saga. Istanbul 2007.; 1906–1910. évi országgyűlés. A főrendiház és képviselőház tagjainak életrajzi adatai. Szerk. Vásárhelyi Ferenc. Bp. 1910. 246.; Sturm-féle országgyűlési almanach 1910–1915. Szerk. Végváry Ferenc – Zimmer Ferenc. Bp. 1910. 376–377.; Az 1910. évi június hó 21-ére hirdetett országgyűlés főrendiházának irományai XXI. kötet. Bp. 1916. 267. Fia, Orosdy Raoul 1916-ban hősi halált halt a fronton. Országgyűlési Almanach az 1931–36. évi országgyűlésről. Szerk. Haeffler István. Bp. 1931. 223.*

⁶⁶ Jegyzőkönyv felvétel 1915. nov. 26-án Budapesten a Szent István Társulat dísztermében tartott bizalmas értekezleten a keleti katolikus missziók ügyében. Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv (a továbbiakban: ÖStA HHStA), Ministerium des Äußern, Politisches Archiv (a továbbiakban: MdÄ PA) I 762. Generalia X/41. Az iratsoportra a figyelmünket *Ormos István: Egy életút állomásai. Kmoskó Mihály. 1876–1931. Bp. 2017.* című könyve hívta fel. Ezúton köszönjük Ormos István és Oross András levéltári delegátus szíves segítségét.

⁶⁷ Ez az ún. millet-rendszer, amiben az Oszmán Birodalomban élő kisebbségeket vallási alapon osztották fel, és a szultán a vallási vezető (általában pátriárka) kezébe adott bizonyos jogokat (pl. bíraskodás egymás ügyeiben, bizonyos adók beszedése, börtön fenntartása stb.) a társadalmi békéért cserébe. A millet vezetését egészen a 19. század közepéig csak egyházi személyek tölthették be, az örmény protestáns millet 1850-es szultáni elismerése volt az első olyan eset, mikor világi személy került egy millet élére. A millet-rendszerre vonatkozóan további részleteket lásd *Benjamin Braude: Foundation Myths of*

kénytelen elfogadni a Fényes Porta. Végül kiemelte: „A mostani viszonyokat és a mi aspirációinkat tekintve a konstantinápolyi latin pátriárkai székre lehetőleg magyart, vagy németet kellene helyezni.”⁶⁸ A résztvevők egyöntetű véleménye szerint a megüresedett helyek átvétele mellett cél volt a jeruzsálemi orosz befolyás, valamint az általános német protestáns benyomulás visszaszorítása is. Végezetül az ügyek koordinálására egy szűkebb és egy bővebb bizottság felállítását határozták el a küldöttek, ahol Mosony az utóbbiban kapott helyet.⁶⁹

Mosony két nappal később, november 27-én személyesen találkozott Jankovich kultuszminiszterrel, akinek előadta a magyar–török jó viszony további javítása érdekében létesítendő iskola tervéről szóló elképzeléseit. A Klebelsberg számára írt emlékeztető szerint Magyarországon 150–200, javarészt gyárakban és iparintézetekben tanuló török diák élt. Őket azonban nehéz lett volna egységesen, tervszerűen vezetni, mivel a fővárosban szétszórtan éltek, nem ismerték a magyar nyelvet, s mivel nem folytattak európai középiskolai tanulmányokat, nem tudtak magyar egyetemekre sem jelentkezni. Ezért azt javasolta, hogy még a háború alatt nyissanak egy pesti internátust a törökök számára, ahol főleg magyar nyelvet tanítanának, illetve előkészítő tanfolyamokat tartanának nekik. Mosony szerint az internátust akár egy magyar–török központtá is lehetett volna fejleszteni, klubhelyiséggel, törökök számára fenntartott vendégszobával. Nézete szerint a kormány részéről Budapesten ez könnyen kivitelezhető lett volna, szemben

the Millet System. In: *Christians and Jews in the Ottoman Empire. The Functioning of a Plural Society I. The Central Lands*. New York–London 1982. 69–88., különösen 81–83.

⁶⁸ Jegyzőkönyv felvétel 1915. nov. 26-án i. m. ÖStA HHStA MdÄ PA I 762. Generalia X/41. Ezen gondolatait hosszabban kifejtve lásd *Mosony Lipót: A konstantinápolyi patriarchátus helyzete a világháborúban*. Katolikus Szemle 30. (1916) 340–357. (Bár a cikk 1916-ban jelent meg, a szerző megjegyzi a cikk végén, hogy az abban megfogalmazódott gondolatai még az 1915-ös évi körülmények közt fogantak.) A kérdéssel foglalkozott továbbá az Alkotmány decemberi számában is. *Mosony Lipót: Keleti missiók a világháborúban I–III*. Alkotmány, 1915. december 7. 1–2., 1906. december 11. 2–3. és december 19. 2–3.

⁶⁹ Jegyzőkönyv felvétel 1915. nov. 26-án i. m. ÖStA HHStA MdÄ PA I 762. Generalia X/41. A bővebb (és szűkebb) bizottság elnöke Várady L. Árpád kalocsai érsek lett, és tagja volt többek között gróf Apponyi Albert – volt kultuszminiszter, báró Forster Gyula – a Műemlékek Országos Bizottságának elnöke, Simonyi-Semadam Sándor – országgyűlési képviselő, gróf Zichy Aladár – képviselő, főrendiházi tag, a második Wekerle-kormány király személye körüli minisztere és gróf Zichy János – képviselő, egykori kultuszminiszter, Bendes Valérián – korábbi ferences rendfőnök, illetve római rendi kormányfőtanácsos, Concha Győző – a Jog- és Államtudományi Kar dékánja, Csárszky István – esztergomi kanonok, pápai prelátus és a Pázmáneum igazgatója, Csiszárík János – veszprémi kanonok, pápai prelátus, Dunarich Károly – domonkos házfőnök, Ernst Sándor – a Katolikus Népszövetség egyik alapítója és vezetője, Keblovsky Lajos – Tisza István miniszterelnök személyi titkára, Mihályfi Ákos István – a Budapesti Egyetem Hittudományi Karának dékánja, a lelkipásztorokodástan tanára, Nagy Emil – Esterházy Miklós herceg ügyvédje, Olszovszky Mansvét – ferences tartományi főnök, Semmer Imre – karmelita főnök, de kevésbé ismert jezsuitákat és kapucinusokat is találunk közöttük, vagyis jól érzékelhetően magába foglalta a korabeli katolikus vezetői, illetve kultúrpolitikai elitet. A bizottság összesen 30 tagból állt.

egy Konstantinápolyban létesítendő magyar iskola tervével, amelyhez kétszer-háromszor több szellemi és pénzügyi tőkére volna szükség, miközben nem is volt biztos, hogy a befektetés arányosan megtérülne. A török fővárosban ugyanis az akkori viszonyoknak megfelelően egy ilyen intézménynek szükségképpen német–magyar–töröknek kellett volna lennie, tehát a magyarok befolyása értelemszerűen csak egyharmad arányban érvényesülne, nem is beszélve arról, hogy ez eltörpülne a hatalmas német, francia és egyéb fenntartású intézmények mellett. Ezért inkább azt szorgalmazta, hogy Budapesten hozzanak létre egy iskolát, amely kedvezően hatna a törökországi magyar jelenlétre is.

Megjegyezte, hogy addig Magyarországra a törököket a konstantinápolyi és a szmirnai magyar klub köré csoportosuló magyar bank és kereskedelmi múzeum(!) emberei szállították. A klub sikerességén szerinte egy államilag létesített és támogatott magyar nyelvi tanfolyam is sokat segíthetett volna. Úgy tudta, hogy a jövőben a török kormány kezdeményezésére valamelyik török egyetemen magyar tanszéket alapítanak majd, s azt is javasolta, hogy ezen kívül egy-két török középiskolában tartsanak fakultatíve magyar előadásokat. Felvetette továbbá, hogy a magyar Kajdi János vezette osztrák lazarénusok intézetébe (St. Georgs Kolleg) több magyar szerzetest kellene küldeni, s a magyar nyelvet is lehetne ott oktatni, a megszerzett érettségi bizonyítványokat pedig Magyarországon elismertetni.

Mosony tehát egy Konstantinápolyban épülő drága laikus magyar középiskola helyett egy Budapesten, fele költségen létrehozandó hatalmas intézmény alapítását javasolta, a maradék pénzen pedig a török fővárosba egy magyar rendet javasolt telepíteni, hogy az a St. Georgs Kolleg mintájára egy középiskolát létesítsen. „Igénytelen, de képzett ferencrendiek látszanak erre leghivatottabbnak.” A Szent László Társulat már küldött is egy magyar, francia, német nyelv birtokában lévő ferences atyát a keleti missziók és a St. Georgs Kolleg tanulmányozására Konstantinápolyba. Úgy vélte, hogy egy ilyen intézet államilag segélyezett magán jellegű iskolaként működhetne. Terve az akkoriban Konstantinápolyban járt Germanus tetszését is elnyerte.⁷⁰

Nem sokkal később Mosony újra kifejtette Klebelsbergnek, hogy a konstantinápolyi magyar iskolában a civilek alkalmazása rengeteg hercehurcával járna. Ehelyett inkább valamely szerzetesrendre, például a lazarénuskora kellene bízni a kérdést – mint tették azt Bukarestben is. Felhívta az államtitkár figyelmét arra, hogy Konstantinápolyban van egy követségi templom, a Sancta Maria Draperis,

⁷⁰ Mosony Lipót Klebelsberg Kunonak. Esztergom, 1915. dec. 6. OSZK Kt. Fol. Hung. 3313. 88–92.; A Szent László Társulatra lásd Magyar Katolikus Lexikon XII. Főszerk. Diós István. Bp. 2007. 890. A kiküldött atya Schrotty Pál volt.

amely Velence révén maradt a Monarchia protektorátusa.⁷¹ A ferences rend használja, de a szerzetesek között jelenleg csupán egy osztrák van, a többi pedig olasz. Azt volt a véleménye, hogy a háború miatt az olaszok a megüresedő helyeket nem tudják majd betölteni, így – tárgyalások révén – meg lehetne szerezni a kolostort a magyar ferencesek számára. Feltehetően a törököknek sem lenne kifogásuk ez ellen, nem beszélve arról, hogy keleten a ferencesek mindenütt ismertek. Végül kiemelte, hogy a magyar–török barátság elmélyítése érdekében kívánatos, hogy a török lapok több magyarországi hírt hozzanak le, ugyanis ekkortájt német hírekkel voltak tele. A német befolyás tudatos növelését jelezte, hogy 12 német tanárt és pedagógust szándékoztak küldeni a török egyetemekre, valamint létesíteni akartak egy német–török egyesületet is.⁷²

Mosony ebben az időszakban Klebelsberggel nemcsak a magyar–török iskolával, hanem a tudományos intézettel kapcsolatban is többször találkozott, valamint jelentést tett Csernoch hercegprímás felé is a tervezett jeruzsálemi zárandokház és tudományos intézet ügyében.⁷³ Segített néhány „nagy politikai jelentőségű” török–tátár küldöttségnek, s mindeközben fordította a hazahozott török anyagait.⁷⁴ A fentebb említett Abdul Latiffal közös utazásuk után is tartotta a kapcsolatot, és több kérdésben is együttműködött vele. A *Budapesti Hirlapban*

⁷¹ A templom az egykori Grand Rue de Pera/Dzsadde-i Kebir (ma Isztiklal dzsaddeszi) mentén, a holland és orosz követségi épületek között fekszik. Néhány percnyi sétára van a Monarchia egykori követségi épületétől, a Palazzo Venetiától.

⁷² Mosony Lipót Klebelsberg Kunonak. Esztergom, 1915. dec. 6. OSZK Kt. Fol. Hung. 3313. 76–81. Érdekesképpén megjegyezzük, hogy a bolgár kapcsolatok fontosságára is felhívta a figyelmet. A bolgárokat ugyanis kapocsnak tartotta a törökök és a magyarok között. Utalt a kérdés jelentőségére a magyar őstörténet és a nyelvészeti kutatások szempontjából. Javasolta, hogy a budapesti egyetemen is teret kellene biztosítani a bolgárságnak. A Századokban megjelent beszámolójában is felvetette egy Balkán-történeti intézet szükségszerűségét, illetve a Balkán tanulmányozásának fontosságát. [*Mosony L.*]: Magyar történetkutatás i. m. 570. Hozzá kell tenni, hogy a bolgár kulturális és gazdasági behatolás terveit a Keleti Kultúrközpont (Turáni Társaság) is támogatta, ezért Szófiába küldtek egy Kiss Sándor nevű megbízottat, akinek egyik 1917-es jelentéséből tudjuk, hogy az oktatási, gazdasági és kulturális kapcsolatok élénkítésében vállalt szerepet. Kiss Sándor levele ismeretlennek. Szófia, 1917. nov. 8. MNL OL P 1384. 2. d.

⁷³ Csernoch János hercegprímás levele Jankovich Béla vallás- és közoktatási miniszternek. Esztergom, 1916. jan. 19. ÖStA HHStA MdA PA I 762. Generalia X/41. A kezdeti tervek úgy szóltak, hogy mind Jeruzsálemben, mind Konstantinápolyban egy-egy zárandokházat és tudományos intézetet állítanának fel. Az előbbi előkészítésére Kmoskó Mihályt, az utóbbiéra Schrotty Pált szemelték ki. Mosony a Jeruzsálemben korábban betöltött pozíciója miatt volt kompetens a témában. Javaslatra szerint a jeruzsálemi hospiciumot a ferences rend Kapisztrán Szent Jánosról elnevezett tartomány főnökének támogatásával, a magyar szentföldi komisszáriátus által létrehozott Szent Kereszt Hadserege missziós társulat évenkénti adománygyűjtéséből lehetett volna fenntartani. A társulat kezelné az intézményt, de védnöke a püspöki kar, fővédnöke a hercegprímás lenne. A ház megépítéséhez, vagy egy már meglévő ingatlan bérléséhez a vallásalapnak kellett volna hitelt biztosítania. Mint ismeretes, a tervekben végül csak a Konstantinápolyi Magyar Tudományos Intézet alakult meg 1916. nov. 21-én.

⁷⁴ Mosonyy Thallóczy Lajosnak. Galata, 1915. aug. 1. OSZK Kt. Fond XI/702.; Mosony Lipót törökországi jegyzetei. Bp., 1915. dec. 15. OSZK Kt. Fol. Hung. 3313.

például beszámolt Abdul Latifnak a csehországi Eger városánál létesített muszlim hadifogolytáborban tett látogatásáról, amelynek során az felolvasta a foglyok előtt a dzsihádról szóló fetvát. Októberben Latif tudatta barátjával, hogy egy hónapra ismét a táborba utazik.⁷⁵

Mosony a budapesti muszlim imaház ügyében is igyekezett eljárni. Ennek előzményeként 1914. december 16-án Havass Rezső székesfővárosi törvényhatósági bizottsága elé terjesztette azon javaslatát, miszerint tekintettel a török szövetségesekre, valamint a Budapesten élő mintegy kétezer muszlimra, létesítsenek egy muszlim imaházat („dsámit”), ahol a hívők méltó körülmények között gyakorolhatják vallásukat. Abdul Latif 1915 októberében tudatta Mosonyval, hogy a budai Lónyay-villát nem kaphatják meg az imaház céljára, mert az ott működő hadsegélyező hivatalok nem helyezhetőek át, de szerinte a várban nem is lenne célszerű helyet keresni, és nincs is ott erre a célra alkalmas épület. A Gülbaba környékét viszont kiváló helyszínnek tartotta, mert azt nemcsak a fővárosi, de a külföldi muszlimok is ismerték. Arra kérte ezért Mosonyt, hogy a türbe és az imaház ügyét ne engedje ki a kezéből, mert a „magyar és török nemzet jövőbeni békés együttműködésének egyik fontos tényezője lesz, a nemzet nagy hálával fog adózni Nagyméltóságodnak, azért a buzgó fáradozásért, amelyet ez ügyben kifejt”. A „kegyes dsámi” ügyében az oszmán források szerint 1917-ben a magyarországi török nagykövet személyesen tárgyalt Khuen-Héderváry Károly volt miniszterelnökkel, Wekerle Sándor miniszterelnökkel, Bárczy Istvánnal, Budapest főpolgármesterével, valamint Lánccy Leóval, a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank elnökével.⁷⁶ Hiába álltak azonban készen Kemalettin Bej tervei a dsámihoz,⁷⁷ amihez a Török Vallásügyi Minisztérium 5 000–10 000 líra körüli összeget küldött el, az imaházból, mint ismert, többszöri fellángolás után sem lett semmi.⁷⁸

A keleti kultúrmisszió ügyében Mosony többször is eljárt, hol Csernoch hercegprímás, hol pedig a kultuszminisztérium megbízásából. „Nevezetesen a konstantinápolyi magyar katolikusok lelkigondozására leküldendő magyar

⁷⁵ *Mosony Lipót*: Mohamedán hadifoglyaink. Budapesti Hírlap, 1915. szeptember 23.; Abdul Latif Mosony Lipótnak. Bp., 1915. okt. 11. Budapesti Történeti Múzeum (a továbbiakban: BTM), Kiscelli Múzeum 21635/a. (<http://mandadb.hu/tart/mcitem/408561>, letöltés 2017. máj. 26.)

⁷⁶ BOA BEO 4496/337182.

⁷⁷ Kemalettin Bej (1870–1927) az egyik legnevesebb török építész, a modern török építészlet egyik megalapítója, jelentős középületek, könyvtárak, vasúti állomások tervezője. Mehmed Emin Yilmaz török kutató szerint a dsámi tervrajzait az építész megvalósulatlan tervei között találjuk, feltételezése szerint az egyetlen latin betűvel írt terv lehet a budai mecset vázlata. A tervrajzot lásd *Yıldırım Yavuz: İmparatorluktan Cumhuriyete Mimar Kemalettin. 1870–1927. TMMOB Mimarlar Odası Yayınları* 2009.

⁷⁸ Fővárosi Közlöny 25. (1914) 2962–2963.; Abdul Latif Mosony Lipótnak. Bp., 1915. okt. 11. BTM, Kiscelli Múzeum 21635/a. A Lónyay-villára lásd <http://ybl.bparchiv.hu/temak/lonyay-menyhert-villaja>, letöltés 2017. máj. 26.; 1 török líra 3.75 amerikai dollárt, 18.45 német márkát és 17 svájci frankot ért, illetve 6.615 gramm aranynak felelt meg.

pap személyének előterjesztésében jó szolgálatot tettem, mennyiben a leküldött T. Schrotty Pál Ferenc rendi theológiai tanár, katona lelkész a magyar híveknek és a követségnek is legteljesebb bizalmát megnyerte és a magyarság szolgálatában is szépen működik.”⁷⁹ Schrottyt tulajdonképpen Csernoch hercegprímás és a VKM küldte Konstantinápolyba azzal a megbízatással, hogy a tervezett magyar zarándokház létrehozása ügyében tájékozódjon, és tegye meg a szükséges lépéseket, amint lehetőség nyílik a rekvirált katolikus vagyron átvételére (lásd a fentebb említett titkos tanácskozást). Várady L. Árpád kalocsai érsek Burián István közös külügyminiszterhez írt 1916. március 14-i levelében kifejtette, hogy Mosony igyekezett Schrottyt segíteni céljai megvalósításában, így „Mosony Lipót úr kibérelte a kath. örménypatriarcha palotáját, havi 100 márkáért”. Később Várady megjegyezte, hogy „ha az épület mint katonai otthon betölti hivatását, tehát a háború után, lehetne belőle legényegyletet csinálni, Schrotty Pál vezetése alatt”.⁸⁰ Bár a Mosony által bérelt épülettel kapcsolatos terveket néhány hónap múlva ejtették,⁸¹ 1917 elejére Schrottynak sikerült a követség, a Külügyminisztérium és a hadvezetés egyetértésével és segítségével egy, a Vincés (Irgalmas) Nővérek vezetése alatt álló katonaothont létesítenie.⁸² De segített a VKM megbízásából Konstantinápolyon át Jeruzsálemba utazó Kmoskó Mihálynak is, aki az ottani hospicium és tudományos intézet felállítása céljából utazott Palesztinába.⁸³

Mosony többször megfordult a Magyar Vöröskereszt konstantinápolyi küldöttségénél báró Bornemissza, gróf Zichy Jenő és több orvos társaságában, valamint a magyar klubban is. Emellett segített két oszmán-török fiatalnak Magyarországra jutni. Az egyik egy szír-arab ifjú volt, akit a hercegprímás felvett a budapesti központi papnevelő intézetbe és az egyetemre, a másik pedig egy muszlim krími tatár, aki előbb az esztergomi tanítóképzőben tanult magyarul, majd a Keleti Kultúrközpont közvetítése révén felvételt nyert az Eötvös Collegiumba.⁸⁴

⁷⁹ Schrotty Pált (1886–1960) 1911-ben szentelték pappá, az első világháborúban tábori lelkész Konstantinápolyban, kórházlelkész, az anatóliai magyar katonák papja. Később Hágában telepedett le, majd visszatérve Magyarországra Budán, majd Rómában teljesített szolgálatot. 1940-ben tartományfőnök, 1950-ben tagja a kormánnyal tárgyaló katolikus delegációnak. Részletesebben lásd Magyar Katolikus Lexikon XI. Főszerk. Diós István. Bp. 2006. 965–966.

⁸⁰ Várady L. Árpád levele Burián István közös külügyminiszterhez. Kalocsa, 1906. márc. 14. ÖStA HHStA MdA PA I 762. Generalia X/41.

⁸¹ Várady L. Árpád levele Burián István közös külügyminiszterhez. Kalocsa, 1916. ápr. 10. ÖStA HHStA MdA PA I 762. Generalia X/41.; Mosony Lipót levele Csernoch János főhercegprímáshoz. Konstantinápoly, 1916. ápr. 17. KFL I. 1.a 132.ND Missio 1901–1918. 2457.

⁸² *Ormos I.*: Egy életút i. m. 66. 205. jegyz.

⁸³ Mosony Lipót beszámolója Konstantinápolyban végzett kutatásairól. H. n. 1916. dec. 30. OSZK Kt. Analekta 10.144. Lásd Mellékletek II. – Források 2. Kmoskó további tevékenységére vonatkozóan lásd *Ormos I.*: Egy életút i. m. passim.

⁸⁴ Mosony Lipót beszámolója Konstantinápolyban végzett kutatásairól. H. n. 1916. dec. 30. OSZK Kt. Analekta 10.144. Lásd Mellékletek II. – Források 2. A krími tatár diák neve Bekir Sidki [Csobánzáde],

Mosony Lipót az örménykérdésről

Mosony közéleti írásainak és jelentéseinek egy további jelentős témájáról mindenképpen szólnunk kell, ami nem más, mint az első világháborús „örménymészárlások” kérdése. Miután Mosony első kézből értesült az eseményekről, több újságcikkben, illetve jelentésben is kitért az Oszmán Birodalomban élő örmények sorsára. Az oszmán kormányzat 1915. április 24-én rendelte el többszáz konstantinápolyi örmény értelmiségi letartóztatását és deportálását, s az örményekkel szembeni fellépést májustól országos méretűvé terjesztették ki.⁸⁵ Az üldözések értelemszerűen Konstantinápolyban is éreztették hatásukat, de a különböző nemzetiségű misszionáriusok és diplomaták jelentései is „elárasztották” a központi- és az antant hatalmak diplomáciai testületeit. Mosony (és feltételezhetően Schrotty) is értesült az eseményekről, sőt Mosony magyar újságoknak küldött cikkeiből azt is nyomon követhetjük, ahogy véleménye egyre inkább megváltozott a helyzet természetét illetően. A *Katholikus Szemle*, illetve a katolikus *Alkotmány* című újságban már 1915-ben írt az örmények keserű sorsáról, ám ekkor még azzal magyarázta a török akciót, hogy „az örmények, ellenkezőleg, a törökországi szigorú hadiállapot mellett is erős tevékenységbe kezdtek. Miként a Kaukázusban sok örmény beállott önkéntesnek az oroszok seregébe, ugy sokan mentek Törökországból is Erzurum és Van vidékére orosz katonának. Konstantinápolyban egy örmény összeesküvésnek jöttek nyomára”,⁸⁶ s hogy „a világháborúban az örmény nemzet elhirtelenkedve felkelt a török kormány ellen és elbukott”.⁸⁷ Ugyanakkor azt is megjegyezte, hogy Vanban és Erzurumban is

születési helye Karaszubazár (Bilohirszk, Krím-félsziget), született 1893. máj. 15-én. Korábban tanulmányokat folytatott az odesszai és a konstantinápolyi egyetemeken. Eötvös Collegiumba történő felvételéről 1916. okt. 12-én döntöttek, miután Németh Gyula turkológus meggyőzőnek találta tudását. A VKM 142.131/1916-os számú, 1916. nov. 11-i keltezésű iratában hagyták jóvá véglegesen a felvételét. Az iratok tanulsága szerint 3 hónap alatt megtanult magyarul, emellett számtalan más nyelven is tudott. A török próza történetéről írt szakdolgozatot Németh Gyula irányítása mellett, csoporttársa volt a később Ankarába kerülő Rásonyi Lászlónak. Doktori fokozatának sikeres megszerzését követően Lausanne-ban dolgozott egy rövid ideig, majd visszatért a Krímbe. Végül Azerbajdzsánban telepedett le, ahol a nyelvújítás mellett az azeri turkológia megteremtője lett. Az Eötvös Collegium iratai, Nyíri Mária hagyatéka. Másolata birtokunkban.

⁸⁵ Az örmény népirtás/örmény kitelepítés szakirodalma szinte végtelen, ma is ádáz vita dúl a népirtást tagadók és elítélők között. Ezért jelen munkánkban szerencsésebbnek tartjuk a korabeli magyar kifejezések („örménymészárlások”, „örményüldözések”) használatát. Legjelentősebb nemzetközi munkák *Ronald Suny: Az örmény népirtás története*. Bp. 2016.; *Taner Akçam: A Shameful Act*. New York 2006.; *Vahakn N. Dadrian: The History of the Armenian Genocide. Ethnic Conflict from the Balkans to Anatolia to the Caucasus*. Oxford–London 2008.; *Raymond Kévorkian: The Armenian Genocide. A Complete History*. London–New York 2006.

⁸⁶ *Mosony Lipót: Háborús előadások Konstantinápolyban II. Alkotmány, 1915. augusztus 22. 12.*

⁸⁷ *Uő: Turán (Könyvismertető). Katholikus Szemle 30. (1916) 353. A cikket 1915-ben írta Mosony. A Katholikus Szemle-ben a témában megjelent további cikkét lásd *Uő: Az örmény katolikus egyház**

hatalmas vérengzéseket rendeztek a törökök, „a város örményeit távozásra szólították fel, a távozóknak pedig elállották utját és legyilkolták őket. A férfiakat megölték, az asszonyokat és gyermekeket sok esetben halálos ijesztések között az izlám felvételére kényszerítették – mindez a mai világban szinte hihetetlenül hangzik”.⁸⁸ A többször idézett 1915 novemberi titkos tanácskozáson Csernoch hercegprímás is még úgy fogalmazott, hogy „az örmény keresztények között – úgy látszik – sikerült az orosz befolyásnak nyugtalanságot szítania, ami maga után vonta az örmény hitközségek elpusztítását”, ezért azt javasolta, hogy a német és az osztrák–magyar egyházi kar minden csatornán próbáljon kapcsolatba lépni a szíriai és libanoni keresztényekkel, hogy „a török állam iránt feltétlen lojalitást tanúsítsanak. [...] Így elejét vennők a civilizációt beszenyező mézszárlásoknak, és néhány bűnös miatt sok ártatlan ember pusztulásának”.⁸⁹

Az sem elképzelhetetlen, hogy Mosony csak a háborús cenzúra kijátszása érdekében írta bele cikkeibe az örményellenes pogromok előzményeinek ismertetését (felkelés, az oroszokkal történő összejátszás, fegyverkezés stb.), hisz ezek kísértetiesen hasonlítanak a hivatalos török nyilatkozatokhoz, mint ahogy az sem zárható ki, hogy azokat komolyan is gondolta. Mindenesetre tény, hogy az egyetlen nem nyilvános, örmény ügyben írt jelentésében, melyet Csernoch János hercegprímásnak küldött, már nyomát sem találjuk az okok keresésének. Az 1916. április 17-i keltezésű levelében felhívja a figyelmet arra, hogy a tavalyi évben „el-deportálták az örményeket Éjszaktörökországból, Kisázsziából, Mezopotámiából, délfelé az arab sivatagba”, és hogy később addig terelték a szerencsétleneket míg a

kialakulása és mai helyzete a világháborúban. *Katholikus Szemle* 29. (1915) 977–988. A cikket és az Alkotmány szeptemberi számába írt Mosony cikket idézi *Kránitz Péter: The Armenian Genocide in Interwar Hungarian Discourse. Journal of Levantine Studies* 5. (2015) 2. sz. 147–162.

⁸⁸ *Mosony Lipót: Háborús előadások Konstantinápolyban II. Alkotmány, 1915. augusztus 22. 12.* Mosony maga ismeri el ebben a cikkben, hogy az írására nagy hatással volt a Türk Odzaiban tartott megbeszélés, amely szervezet – ahogy azt fentebb jeleztük –, szorosán együttműködött a kormánnyal. Ezzel együtt elismerésre méltó, hogy sok magyar újságíróval ellentétben Mosony mert írni az örmény-mészárlásokról.

⁸⁹ Csernoch János hercegprímása levele Burián István közös külügyminiszterhez. Bp., 1916. nov. 26. ÖStA HHStA MdÄ PA I 762. Generalia X/41. Csernoch ebben a levelében az előző napi, németekkel közösen tartott titkos megbeszélést foglalta össze. Az örményekre vonatkozó adatokat Matthias Erzberger és Joseph Schmidlin felszólalása alapján írta meg. Feltételezésünk szerint Mosony örmény deportálásokra vonatkozó információi is jórészt a német és esetleg osztrák jelentéseken alapulhattak. Ezt a feltételezést erősíti egyrészt Mosony későbbiekben idézett jelentése Csernoch hercegprímás felé („A keleti katolikusok és keresztények ezen újabb szorongatását föltétlen biztonsággal tudom a németektől.”), másrészt az a tény, hogy Mosony jelentése előtt egy hónappal Matthias Erzberger is hasonló témájú levelet küldött a német külügyminisztérium számára. M. Erzberger képviselő levele a német külügyminisztérium követségi tanácsosához. Berlin, 1916. márc. 3. In: *The Armenian Genocide. Evidence from the German Foreign Office Archives, 1915–1916.* Ed. Wolfgang Gust. New York–Oxford 2014. 561–564. Továbbá Várady L. Árpád kalocsai érsek levele Burián István közös külügyminiszterhez. Kalocsa, 1916. márc. 14. ÖStA HHStA MdÄ PA I 762. Generalia X/41. Ebben Várady is Erzberger jelentésére alapozva írt a törökök örményekkel szemben elkövetett „irtózatosszázról”.

rablók, az éhínség, vagy a betegségek által el nem pusztultak. Állítása szerint német és osztrák–magyar nyomásra a nagyobb városokban „szemfényvesztésnek” életben hagyták az örmények egy részét, főleg a katolikusokat „vagy ahogy jött”, de a fővárosból eltűnt az összes értelmiségi örmény, országszerte pedig közel egy millióan halhattak meg. Legfontosabb kérése ugyanakkor az volt, hogy a kiújuló, immár a libanoni maronitákat is elérő terrorhullám megakadályozása végett a Monarchia használja ki a Gallipoli-félszigeten harcoló osztrák–magyar tüzérek jelenlétét, és erre hivatkozva állítsa le a katolikusok elleni vérengzéseket.⁹⁰ Bár azt maga Mosony is elismerte, hogy a németek a szövetség miatt az örményeket odadobták a törököknek, és a Vatikán beavatkozása sem hozta meg a kívánt eredményt, de úgy vélte, hogy a tüzérekre hivatkozva a Monarchia eséllyel léphet fel a még életben maradt katolikus kisebbségek védelme ügyében. „A törökök szüntesék be a keresztyények deportálását vagyis irtását, és a még életben maradtakat engedjék vissza esetleg megmaradt otthonaikba vagy azok romjaihoz. Az a jelenleg a keleti missiók első és legfőbb ügye.”⁹¹

Az időzítésből jól látszik, hogy a német katolikusokkal történt megegyezés nyomán összehangolt akció kezdődött a még életben maradt keleti keresztyények ügyében. 1916 márciusában Várady kalocsai érsek írt ez ügyben Buriánnak, Erzberger pedig a német külügyminisztériumnak, Mosony Csernochnak, érintettség okán pedig értesítették a VKM-et is. Az akció azonban nem járt sikerrel, és az örmény- és keresztyényüldözések egészen 1917-ig folytatódtak.

A világháború után

Az első világháborút követően már alig van Mosonyról adatunk. 1919 tavaszán, a Tanácsköztársaság ideje alatt Budapest Főváros Levéltárának ideiglenes alkalmazottja,⁹² majd Budapesten hittanár. 1922-ben Hooversville-ben volt plébános, illetve a *Magyarok Vasárnapja* című lap szerkesztője. 1923-ban már Buffalóban tevékenykedett.

Egy nagy valószínűséggel 1923-ból származó, Amerikában keletkezett levélben arról írt Mihályfi Ákosnak – aki a budapesti egyetem hittudományi karán

⁹⁰ Az osztrák–magyar tüzérek szerepére vonatkozóan a további részleteket lásd *Tosun Saral – Emre Saral: Çanakkale ve Sina-Filistin Cepheleri'nde Avusturya–Macaristan Ordusu Topçu Bataryalari*. Ankara 2012.

⁹¹ Mosony Lipót levele Csernoch János hercegprímáshoz. Konstantinápoly, 1916. ápr. 17. KFL I. 1.a 132.ND Missio 1901–1918. 2457. A levelet idézi *Ormos I.: Egy életút i. m. 90–91*. A teljes beszámolót lásd Mellékletek II. – Források 1.

⁹² *Kenyeres István*: „A proletárdiktatúra alatt a régi okleveleknek nem volt értékük.” Szapolyai János budai privilégiumlevelének eltűnése a Fővárosi Levéltárból 1919-ben. In: *Historia Est Lux Veritatis*. Szakály Sándor köszöntése 60. születésnapján I–III. Bp. 2016. II. 18–19.

a lelkipásztorkodástan nyilvános rendes tanára volt 1906 és 1934 között –, hogy most hallotta kollégáitól, rá gondoltak a keleti nyelvek tanszékének megüresedése alkalmából, azonban a nagy távolság miatt nem tudott időben tájékozódni, s ezért nem tudta benyújtani pályázatát. Érdekes módon azonban 1923. augusztus 22. és 1925. augusztus 5. között a tanszékvezetői állás betöltetlen maradt. Nem ismert, hogy Mosony ez idő alatt pályázott volna a státuszra.⁹³ 1929. november 16-án a Hittudományi Egyetem tiszteletbeli doktorrá fogadta.⁹⁴

Mosony Lipót 1940. március 31-én az amerikai Derby városában hunyt el kilenc hónapig tartó súlyos betegséget követően. A sors különös játékaként ugyanabban a betegségben halt meg, mint konstantinápolyi elődje, Karácson: vérmérgezésben.⁹⁵

Összegzés

Mosony Lipót Konstantinápolyban töltött közel két éve során kiküldetésének és megbízatásának fő célját, jelesül a magyar történelemre vonatkozó oszmán források feltárásának folytatását, nem tudta sikerre vinni. Ennek tudható be, hogy Mosony neve még a magyar oszmanisták körében is alig ismert, hiszen tudományos munkáinak jelentősége is elhanyagolható. Dangelmayer Lipót alkalmas választásnak tűnt Jeruzsálemben szerzett tapasztalatai, keleti nyelvtudása és kiváló tanulmányi eredményei miatt. Nyilvánvaló ugyan, hogy munkáját nagyban nehezítették a világháborús körülmények, a török levéltári és könyvtári állapotok, a növekvő idegenellenesség, illetve az állandó pénzhiány, mégis, Karácson Imre hasonlóan sanyarú körülmények között véghezvitt úttörő munkájának ismeretében kijelenthetjük: Thallóczy ezúttal tudományos szempontból nem túl szerencsés személyügyi döntést hozott.

Ugyanakkor, ha Mosony közéleti írásait, illetve aktivitását nézzük, nem múlt el nyom nélkül konstantinápolyi tevékenysége, és nem mondhatjuk, hogy kiküldetése teljesen eredménytelenül zárult volna. A paptanár fontos szerepet játszott a magyar kormány törökországi kulturális tapogatózásaiban, aktívan segítette az intézményesített külföldi magyar kultúrdiplomácia első nagyszabású vállalkozását, a Konstantinápolyi Magyar Tudományos Intézet megalapítását, hozzájárult

⁹³ Schematismus venerabilis cleri Archidioecesis Strigoniensis pro anno reparatae salutis communi 1940. Bp. 1940. 299.; A tanszék Kmoskó bölcsészettudományi karra való távozása miatt ürrült meg. *Ormos I.*: Egy életút i. m. 228.; Mosony Lipót Mihályfi Ákoshoz, valószínűleg 1923. Amerika. OSZK Kt. Levelestár. Mihályi Ákosra lásd Magyar Katolikus Lexikon IX. Főszerk. Diós István. Bp. 2004. 127.; *Hermann E. – Artner E.*: A hittudományi i. m. 532–533., 560.

⁹⁴ Uo. 550.

⁹⁵ Halálozás. Nemzeti Újság, 1940. április 4. 7.

a keleten harcoló magyar katonák pasztorizációjához, jó viszonyt alakított ki az akkori török politikai és kulturális elit tagjaival, és nem utolsósorban keresztényi és emberbaráti kötelezettségét is teljesítette, mikor részletesen beszámolt az örménymészárlásokról a magyar kormány beavatkozását kérve.

Mosony hazatéréseivel, majd a tudományos intézet 1918-as kényszerű bezárásával az Isztambuli Magyar Intézet 2013-as megnyitásáig nem volt hivatalos állami képviselője a magyar tudományosságnak Isztambulban. Bár az eltelt közel száz év során az isztambuli levéltárakban őrzött magyar anyag egy részét feldolgozták, illetve a digitális fejlődés következtében már rengeteg forrás online is elérhetővé vált, sok tekintetben továbbra is aktuális az a 19. század végi kultúrpolitikai felismerés, hogy a magyar történelemre vonatkozó török levéltári anyag helyszíni kutatása fontos nemzeti érdek.

Mellékletek

I. Mosony Lipót eddig ismert írásainak jegyzéke⁹⁶

- A jeruzsálemi keresztút eredete. Esztergom. Politikai és társadalmi hetilap, 1912. április 7. 3–4.
- Sión... Sionhoz. Esztergom. Politikai és társadalmi hetilap, 1912. szeptember 29. 1–3.
- A getszemáni kert olajfái. Esztergom. Politikai és társadalmi hetilap, 1913. június 15. 1–3.
- A bolgárok megtérése a kereszténységre. Egyházi Közlöny, 1915. 49. sz. 556–557.; 50. sz. 565–566.; 51. sz. 578–579.; 52. sz. 591–592.
- Sebesült török katonák körében. Alkotmány, 1915. július 25. 13.
- Konstantinápolyi hírek. Alkotmány, 1915. augusztus 1. 12.
- Háborús előadások Konstantinápolyban I–II. Alkotmány, 1915. augusztus 15. 10–11. és augusztus 22. 12–13.
- Németek és magyarok Konstantinápolyban. Alkotmány, 1915. augusztus 29. 14–15.
- Gróf Széchenyi Ödön pasa és családja a háborús időben. Alkotmány, 1915. szeptember 5. 12–13.
- Az örmények helyzete a világháborúban. Alkotmány, 1915. szeptember 19. 10–12.
- Mohamedán hadifoglyaink. Budapesti Hirlap, 1915. szeptember 23. 8.
- Hej, török, ébredj! Mehmed Emin költeménye. Budapesti Hirlap, 1915. szeptember 29. 2–3.
- A török nemzeti költő harci éneke. Alkotmány, 1915. október 17. 1–4.
- A mai Balkán földrajzi és néprajzi alapjai. Esztergom. Politikai és társadalmi hetilap, 1915. október 31. 1–3.
- A megújult Törökország jövőjének éneke. Alkotmány, 1915. november 16. 1–3.
- Keleti kultúrpolitika. Alkotmány, 1915. november 24. 3.
- A keleti missiók a világháborúban I–III. Alkotmány, 1915. december 7. 1–2.; december 11. 2–3.; december 19. 2–3.
- [ml.]: Budapest – Szófia – Konstantinápoly. Alkotmány, 1915. december 9. 1–2.

⁹⁶ Mosony Lipót tudományos munkássága – a bevezetőben leírtakkal összhangban – mindeddig ismeretlen volt a magyar tudományos körök számára, ezért szükségét éreztük egy hiánypótló bibliográfia elkészítésének, amely lehetőséget nyújt az érdeklődők számára Mosony keleti tanulmányaival és szakmai munkásságával kapcsolatos további kutatásokhoz.

- Az örmény katolikus egyház kialakulása és mai helyzete a világháborúban. *Katolikus Szemle* 29. (1915) 977–988.
- Magyar történetkutatás Konstantinápolyban. *Századok* 49. (1915) 566–570.
- A konstantinápolyi patriarchátus helyzete a világháborúban. *Katolikus Szemle* 30. (1916) 340–358.
- Turán (Könyvismertető). *Katolikus Szemle* 30. (1916) 790–791.
- A ruméliai török hűbéres hadsereg mozgósítási parancsa Oroszország ellen 1680. tavaszán és a mai dobrudzsai harcok. *Esztergom. Politikai és társadalmi hetilap*, 1916. december 10. 1–3.
- Thallóczy Lajos és a török-magyar levéltári kutatások Konstantinápolyban I–II. *Alkotmány*, 1916. december 13. 2–3.; december 14. 1–3.
- A bogumilizmus, a régi balkáni eretnység és nyomai az oláhoknál. *Esztergom. Politikai és társadalmi hetilap*, 1917. január 6. 2–4.
- Kelet és a keleti ügyek újabb irányzatai. *Katolikus Szemle* 31. (1917) 108–136.
- Ahmed Refik: Rákóczi király és hívei a török birodalomban (1696–1748). *A Török Történelmi Társulat gyűjteményes kiadványai. 2. szám. Konstantinápoly. 1917. 91. l. Turán* 3. (1918) 242–244.
- A janicsár-újoncoszás története. *Turán* 5. (1922) 106–112.
- A holland katolikus élet. *Katolikus Szemle* 37. (1923) 129–140.

II. Források

1.

Mosony levele Csernoch János főhercegprímásnak (gépelt másolatban), 1916. ápr. 17. KFL I. 1.a 132.ND Missio 1901–1918. 2457.

Főmagasságú és Ft. Bíbornok, Hercegprímás Érsek úr, Kegyelmes Atyám!

Tudva Kegyelmes Uramnak meleg és áldozatos érdeklődését a keleti katolikusok és keresztények iránt, bátorodom ezeknek újra nehézre forduló helyzetét Főmagasságod szánakozásába és a lehető legmesszebb menő közbenjárásába ajánlani. Még tavál ősszel eldeportálták az örményeket Éjszaktörökországból, Kisázsziából, Mezopotámiából, délfelé az arab sivatagba, vagy pedig a török falvakba, száz lakosra 5 örményt számítva. Valóságban pedig addig terelék őket tovább, míg a rablók, a betegség és éhség által majdnem mind elpusztultak.

Szemfényvesztésnek a német és osztrák magyar követtel való megegyezés alapján Konstantinápolyba, Brüsszában, Angorában, Konjában, Aleppóban ezen legfőbb városokban meghagyták egy nagy nagyobb részüket, a katolikusokat vagy ahogy jött. Konstantinápolyból elhurcoltak minden gazdag és tanult örményt. Így egymillió örmény: felnőtt és gyermek, férfi és nő vegyesen életét veszette, másik megmaradt félmillió vagyonát és hozzátartozóit. A világtörténelem egyik legborzasztóbb emberpusztítása!

Ezen napokban pedig újra erélyesebben megkezdték a csekély maradéknak irtását. Azonkívül a libanoni maronita katolikusok ellen is foganatosításba vették a tavaly óta tervezett deportálást, ezen több, mint fél millió tiszta katolikus a pusztulás szélén áll. Százezer ártatlan gyermek, védtelen nő és férfi siránkozik tehetetlenül segítségért. A törökök azt mondják az áldozatoknak, hogy a német császár kívánja az összes keleti keresztények legyilkoltatását. A török újságok pedig egy erőteljes népesedési politikát sürgetnek, hogy Oroszországból áttelepítendő török-tatárokkal biztosítsák Törökországban a török-mohamedánok túlsúlyát. Ennek biztosabb és gyökeresebb megvalósítására kiirtják előbb a keresztényeket. A tél óta Ausztria-Magyarország tűzérsege igen jelentékeny szerepet visz a keleten. Mint katolikus hatalom leginkább van hivatva és kötelessége megakadályozni a keresztényirtást, mely nem függ össze a háború sikerével. Sőt, így kipusztul a legszorgalmasabb elem és télre már legborzasztóbb éhínség fog bekövetkezni. A keresztények ínsége folytán tifusz járvány üti fel a fejét, amely a mohamedánok között is szedi már áldozatait. A keleti katolikusok és keresztények ezen újabb szorongatását föltétlen biztonsággal tudom a németektől. Dr. Straubinger is rögtön a németországi katolikusokhoz fordult. Bátorkodom én is ezen ügyet Főmagasságod irgalmas főpásztori szívéhez terjeszteni, hogy lehetőleg hamar Őfelségének rendkívül erélyes és hathatós közbenjárását kieszközölni kegyeskedjék.

Tavaly télen ugyan közben járt a német császár az örmények érdekében, de ez nem volt és lehetett eredményes, mert ép röviddel előzőleg maga a német diplomacia ajánlotta az örmények deportálását a töröknek és átengedte őket nekik a szövetség egyik ára fejében. A pápa Őszentségének közbenjárásakor is mindent ígértek, de az irtás tovább folyt. Ausztria-Magyarországnak erélyes föllépése, a kath. ügyet illetőleg nem maradhat eredmény nélkül, most, midőn a tűzérseágünk oly fontos szerepet tölt be. A törökök szüntessék be a keresztények deportálását vagyis irtását, és a még életben maradottakat engedjék vissza esetleg megmaradt otthonaikba vagy azok romjaihoz. Az a jelenleg a keleti missiók első és legfőbb ügye. Valami állandó jellegű magyar kath. intézményt most itteni viszonyokból teljes bizonytalansága miatt nem lehet kezdeni. A magyar kultúra érvényesítése később is csak sok körülménytelenséggel oldható meg Keleten. Az osztrák-magyar katonai vezetését katonai vezetéség egyelőre felfüggesztette. A Deutsch.

Kat. Verein jelenleg egy szegény konyha, hogy most már 200 kath. (többnyire örmény kath.) kap naponként egy tartalmas levest. Az épületben egyelőre csak Straubinger lakik és én, azonkívül velünk étkezik még egy kath. osztrák hivatalnok. Nagy szerencse ilyen lakás és ellátás a mai ínséges világban, különösen nekem, mert még sem márcziusra, sem áprilusra nem kaptam egy fillér fizetést. Akár már éhen is pusztulhattam volna. Thallóczy kegyelmes úr rendkívül kegyesen írt fizetésem rendezését illetőleg, csakhogy eddig nem történt semmi.

Bátorkodom még egyszer megismételni alázatos esedezésemet, föltétlen biztos tudósítás szerint a végső veszedelemben levő maradék örmények és tiszta kath. maroniták megmentésére.

Fogadja stb
Konstantinápoly, 1916. április 17.
legkisebb fia Dr. Mosony Lipót s.k.

2.

Mosony Lipót beszámolója Konstantinápolyban végzett kutatásairól
OSZK Kt. Analekta 10.144. fog.

Nagyméltóságú Miniszterelnök, Gróf Val. Bels. Titkos tanácsos Úr!
Kegyelmes Uram!

Legutóbbi alkalommal a múlt év végéig terjedő munkásságomról számoltam be. Azóta eltelt újabb esztendőről a következőkben bátorkodom Nagyméltóságú Gróf úrnak beszámolómat előterjeszteni.

A múlt év végén visszatérve Konstantinápolyba minden igyekezetemet arra fordítottam, hogy megnyissam magam előtt a török levéltárak ajtait. Addig nyert engedélyemmel ugyanis csak a török mecseti kéziratos könyvtárakba kutattam. Fáradozásaimat leginkább az mohamedán kegyes alapítványok minisztériumának (evkaf minisztérium) és a török császári telekkönyvi főhivatal (defteri khákáni) levéltáraiba szóló engedélyek elnyerésére fordítottam. Önagyméltósága Pallavicini őrgrof, nagykövet részéről a legmesszebb menő jóakaratot és pártfogást tapasztaltam. Ajánlólevelet kiadott a nagyvezír hivatalához, a fényes kapihoz, vagyis a török miniszterelnökséghez, tovább a követségi titkár és első dragomán Parcher Félix személyesen is egyengette az ajánlólevelek útját. Magam is számtalan utánjárással folyton nyomon követtem az iratokat egyik íróasztaltól a másikig. Így sikerült kijárni az engedélyt a kegyes alapítványok minisztériumának

levéltárához. A levéltáros Hüszzámeddin effendi a töröknél mint szülőföldjének, Amaszíának egy hajdani kisázsiai fejedelemség történetének megírója ismeretes. Már annak idején kezére járt Karácson Imrének; nekem is iparkodott tőle telhetőleg segíteni, de bizony kevés új dolgot lehetett előkeresgélni. Itt különösen a régi magyarországi török kegyes alapítványok alapító levelei (vakfije) nyújtanának a magyar történelem számára becses történelem-földrajzi és művelődéstörténelmi adatokat. A kutatások folytával fogok majd összefoglalóan az eredményről beszámolni. Önagyméltóságú Thallóczy Lajos v.b.t.t., kormányzó úr különösen régi magyarországi török defterek kutatását sürgette. Folyton szemem előtt tartottam ezen becses irányítását, sokat fáradoztam ezen irányban és ezen előmunkálataim remélhetőleg a jövő évben meghozzák eredményeiket.

Ezen közben otthon szorgalmasan tovább dolgoztam az „Oszmán uralkodóház törvénykönyve, Kánunnámei áli oszmán” című törvénygyűjtemény megkezdett fordításán. A török szöveg a török történelmi társulat folyóiratának függelékeképpen jelent meg 1329/1911-ben (1-22 old.) ezen törvények java része még nem volt európai nyelvre lefordítva. Magyar történelmi szempontból annyiban értékesek, hogy általában ezek szerint történt a török hódoltságú részek közigazgatása. Szándékom a fordítás kiadásán kívül a törvényekben foglalt és egyéb anyagot a török jobbágyságról (rája), különös tekintettel a magyar hódoltságra egy tanulmányban feldolgozni.

A török közoktatásügyi minisztérium „Ásik pasazade tárichi” címen 1332/1914-ben kiadta a legrégebbi török történetírók egyikének Ásik pasa-záde-nak Történelmi művét. Mivel nincs egyetlen teljes kézirati példánya csak a vatikáni könyvtárban volt meg, a mű eddig a magyar vonatkozású török történelmi források tanulmánya folyamán még nem nyert feldolgozást. Azért a mű magyar vonatkozású részeit lefordítottam és alkalom adtán közlöm.

Ezen kívül tovább folytattam az előző évben Rámi pasának kéziratos okmánygyűjteményében talált erdélyi és magyarországi vonatkozású 11 drb okmányok feldolgozását.

Ezen szoroson vett tanulmányi és kutatási munkálatok mellett a török-magyar vonatkozású társadalmi ügyekben is hasznosítottam magam. Még tavaly télen élénk érdeklődést mutatott Őfőmagassága a bíbornok-hercegprímás a Keleten a németekkel karöltve megindítandó kulturmozgalom iránt. Ezen ügyek folyamán többször hasznosíthattam szolgálataimat Őfőméltóságánál és a Kultuszminisztériumban. Nevezetesen a konstantinápolyi magyar katolikusok lelkigondozására leküldendő magyar pap személyének előterjesztésében jó szolgálatot tettem, mennyiben a leküldött T. Schrotty Pál Ferenc rendi teológiai tanár, katona lelkész a magyar híveknek és a követségnek is legteljesebb bizalmát megnyerte és a magyarság szolgálatában is szépen működik. A legutóbbi időben

sikerült neki a követség és Külügyminisztérium és hadvezetés egyetértésével és segítségével egy Soldaten-Heimat létesíteni, melyben az ott időző és átutazó magyar katonák is barátságos otthont találnak. Hasonlóképp kezére jártam Ts. Kmoskó Mihály egyetemi tanárnak ki a közoktatásügyi minisztérium megbízásából Konstantinápolyban át Jeruzsálembe utazott.

A folyó év januárjában járt len Konstantinápolyban a gróf Bánffy Miklós-féle küldöttség „a magyar tudományos intézet” szervezése végett. Sokban segítségére voltam a bizottság tagjainak. Az iskolaügyi kiküldöttel megismertettem a török tanügyet és az ottani európai iskolákat, az osztrák Szent-György intézetet, melynek előkészítő osztályai mintájára alakították meg a Konstantinápolyi török-magyar iskolát, Magyarországra nevelés végett küldendő török ifjak előkészítésére. A bizánci kéziratos könyvtárak tanulmányozása végett kiküldöttet kalauzoltam a konstantinápolyi könyvtárakban. Végül odaadóan fáradoztam s jártam velük egy megfelelő intézeti épület keresésében és kibérlésében. Így tehát a magyar hazafias ügy sikere érdekében szívesen feláldoztam szabad időmet.

De azt a tervet nem akartam elfogadni, hogy az intézet vezetésében közreműködjek, mert ez elvont volna török történelmi tanulmányaimtól, melyeknek teljes lélekkel szentelni akarom tevékenységemet. Előre láttam a viszonyokból, hogy osztrák-magyar pénznek a törökkel szemben csak feleértéke lévén a háborús drágaságban, és áruhiányban alig lehet valamit kezdeni, mintahogy tényleg, már majd egy éve üresen áll a bérelt lakás. Továbbá a kiküldött urak bizánci régiségtannal és művészettörténelemmel foglalkozván, török tanulmányaimtól is idegen téren mozognak. Továbbra is egész munkával meg akarok maradni Őnagyméltósága, a miniszterelnök úr által kijelölt munkairányban, a magyar vonatkozású török okmányok gyűjtésében.

A török társadalmi és tudományos körök vezető férfjaival is fenntartottam az összeköttetést. Eljártam a török történelmi társulat tagjaihoz, gyűléseikre, ismereteim által hasznosítottam magamat, viszont ők is tőlük telhetően kezemre jártak. Újonnan nagy eréllyel megindult „türk odzsaghi” (török tűzhely) nevű társadalmi egyesületük előadásaira is eljártam. Magam is tartottam a török-magyar nyelvi és történelmi összefüggésekről előadást.

A világháború által Keletre verődött magyaroknak társaságát szívesen felkerestem. Többször megfordultam a Magyar Vöröskereszt Konstantinápolyi Kiküldöttségénél Baró Bornemissza és Gróf Zichy Jenő és az orvos urak társaságában, úgy szintén a magyar klubban is, mely igen előnyösen képviselte a konstantinápolyi társadalmi életben a magyarságot. Végül közvetítettem két török ifjúnak Magyarországra jutását. Az egyik egy szír-arab ifjú, ki középiskolai tanulmányait Konstantinápolyban végezte; s jelen iskolai évre felvette őt főmagassága, a hercegprímás a budapesti központi papnevelő intézetbe és az egyetemre járatja. A második egy krími tatár

mohamedán ifjú, ki Konstantinápolyban liceumot végzett és már az egyetemre járt; előbb az esztergomi tanítóképezdébe került volna egy időre magyarul tanulni, később közvetlenül felvételt nyer Keleti Kultúrközpont közvetítése révén az Eötvös Collégiumban. Ezen két keleti ifjú most az egyedüliek, kik Magyarországon egyetemi tanulmányokat végeznek; eleddig igen vannak velük elégedve.

De mindezen tudományos és társadalmi működésem közben folyton nehéz lidércnyomás képpen nehezedett lelkemre rendezetlen anyagi helyzetem. Osztrák-magyar pénzben kapván havi 500 korona illetményemet ez csak 250 koronát tett ki török pénzben, a felényi árfolyam érték folytán. Ebből a konstantinápolyi drágaság mellett teljes lehetetlenség volt megélni, sokszor nyomorognom és saját pénzemből pótolnom kellett. Később 600 koronát kaptam, de ez sem volt végleges megoldás. Tovább havi illetveim állandóan egy-két hónapi késéssel érkeztek meg.

Ezen visszas helyzet elintézése végett és a télen át gyűjtött anyagnak feldolgozása és sajtó alá készítése végett a nyár végén Őnagyméltósága, Thallóczy kormányzó úrtól engedélyt kértem, hogy haza térhessek.

Itthon Thallóczy Kegyelmes úr ajánló soraira támaszkodva kérelmeztem Nagyméltóságú miniszterelnök úrnál fizetésemnek felemelését, a konstantinápolyi levéltári kutatások költség előirányzati tételének erejéig, 9500 kr-ra, hogy a törökben fele értékét véve 4750 kr-ból, mely messzi közelebb esik eredeti fizetésemhez, 6000 kr-hoz, a drágaságban megélhessek. Folyamodványom időközben történt kedvező elintézéséért hálás köszönetet mondok.

További itthoni időzésemet felhasználtam a gyűjtött anyag egy részének sajtó alá való előkészítésére. Már a tavali beszámolóban megemlítettem, hogy Jan bey Grzegodzewski [Grzegorzewski] által törökül kiadott jobbára magyar vonatkozású török okmányokat (129 drb) lefordítottam magyarra. Ezeket az ősz folyamán egy hosszabb 110 oldalas tanulmányban hadtörténelmi szempontból feldolgoztam. A 15 nyomtatott ívre való kéziratot november végén megbíralás és kiadás végett benyújtottam a történelmi társulatban. Előzetesen felkértem Méltóságos dr. Marczali tanár urat szíves véleményezés végett. Bátorkodom soraiból idézni „a munkát átnéztem és igen értékesnek találtam. Áldásy úrnak mindenesetre ajánlani fogom”. A jövő évben már remélhetőleg a kinyomtatott mivoltát terjeszthetem Nagyméltóságú Miniszterelnök úr elé. Ezen munkának befejezése foglalta le őszi munka időmet.

Ugyanitt kell még Őfőmagasságának, a hercegprímásnak hozzám való jóindulatáról megemlékeznem, hogy Konstantinápolyból visszatérve szíves vendégszeretetéből lakást és értekezést biztosított számomra az egyetemi szemináriumban, hol azelőtt teológiai tanár voltam. Bár az intézet kiadásait megtérítem, mégis nagy szerencse egy biztos hely ebben a háborús nyomorúságban, melyből nekem fizetésem rendezetlensége miatt Konstantinápolyban bőven kijutott.

De Nagyméltóságú uram kegyes intézkedése folytán a jövőben konstantinápolyi anyagi helyzetem is rendbe jön.

Ezen évben a következő tanulmányaim jelentek meg nyomtatásban:

A Konstantinápolyi patriarchátus helyzete a világháborúban (Kath. Szemle, 1916. IV. füz. 340-358.)

Turán. Írta dr. Germanus Gyula, keleti académiái tanács. Budapest, 1916. (Kath. Szemle. 1916. VII. füz. 790. old. Könyvismertetés)

A ruméliai török hűbéres hadsereg mozgósítási parancsa Oroszország ellen 1680. tavaszán és a mai dobrudzsai harcok. (Esztergom, 1916. dec. 10. számában)

Thallóczy Lajos és a török-magyar levéltári kutatások Konstantinápolyban (Alkotmány, 1916. dec. 13. és 14. számában.)

Továbbá van egy hosszabb tanulmányom a keleti ügyek újabb irányzatairól a Katholikus Szemlénél és egy másik a török hadiszer szállításról 1685-i harcokban a Századoknál. Ezeket a legközelebbi számokban közlik. Az utóbbi történelmi értekezés a Történelmi Társulat legközelebbi ülésén bemutatásra is kerül és részleteit a kérdés érdekessége miatt felolvassák.

Ezen évi beszámolómat is csak a legteljesebb hála és köszönet érzelmeivel Nagyméltóságú Miniszterelnök Úr iránt zárom le, hogy nagylelkű gondoskodása által a hazai tudomány szolgálatában ilyen nemes működési teret nyertem. Különösen köszönöm, hogy a háború viszontagságai által válságossá lett helyzetemet fizetésem rendezésével biztosítani kegyeskedett, így a gondoktól, melyek az egész éven át súlyosan reám neheztedek, felszabadultan új lélekkel foghatok az új év munkájába Konstantinápolyban.

Nagyméltóságú miniszterelnök, val. Belső titkos tanácsos, gróf úrnak további kegyét kéri mély tisztelettel

Kelt, 1916. dec. 30án.

Alázatos szolgálója
Dr. Mosony Lipót

LIPÓT MOSONY – HISTORICAL RESEARCH AND HUNGARIAN
CULTURAL POLICY IN CONSTANTINOPLE, 1914–1916

by György Csorba – Gábor Fodor

SUMMARY

Lipót Mosony (Dangelmayer) was delegated to Constantinople as the successor to Imre Karácsony by leading members of the Hungarian cultural policy sphere. The present study seeks to answer the question who Mosony was, and how his scientific-cultural activity can be assessed. The authors examine Mosony's life, and analyse his work with a focus on the period he spent in Turkey and his efforts to explore Hungarian-related Turkish sources, and deal in detail with the public role that he played in supporting the expansive eastern policies of the Hungarian Catholic Church and government. Also extensively covered are his articles and reports about the First World War "Armenian massacre", among which the secret report he despatched to Archbishop János Csernoch is published in extenso. A bibliography of his works, and the summary report that he wrote for prime minister István Tisza about his activities in Constantinople are published here for the first time. Although his Constantinople years were not free of all contradictions, the paper offers a comprehensive account of the priest's life in 1914–1916, thus providing insight into a less well-known period at the crossroads of Hungarian archival research abroad, Ottoman studies, and Hungarian cultural and ecclesiastical policy.